

Grävande journalistik

Objektiv samhällsgranskning eller reproduktion
av rådande strukturella förhållanden?
En studie av det grävande tv-programmet
Uppdrag granskning

Ida Davidsson
Susanne Nyström

Luleå tekniska universitet

C- uppsats
Medie- och kommunikationsvetenskap, journalistik
Musikhögskolan

Abstract

Digging journalism – objective societyrevising or reproduction of existing structured relationships? A study of the digging tv-programme “Uppdrag granskning”.

The aim of this study is to examine if the digging journalism has better possibilities than journalism in general to achieve it’s assignement.

To be able to answer that question we first, through theory, looked at the differences between the ideal and the practice of the every day journalism, where it turned out that the play was very big. With theory as ground, we have through the qualitative advance, analyzed three reports from the digging Swedish tv-programme “Uppdrag granskning”. On these programmes we have made ideology critical analysis on a ground of structuralism where we have been taken help of John B Thompson’s five general ways of how ideology works. They are through: *legitimation, dissimulation, unification, fragmentation* och *reification*.

Our study shows that digging journalism, exactly as the every day journalism, reproduces and maintains the existing relations of power and do not challenge the deep structural relationships. What can be said about digging journalism’s benefits is that it often gives a more complex picture of the reality than the everyday journalism and that it dares to nominate the visible abuse of power.

Keywords: digging journalism, the assignement of journalism, ideology, Uppdrag granskning, existing structural relationships.

Sammanfattning

Vi har i denna studie undersökt om den grävande journalistiken har större möjligheter än journalistik i allmänhet att fullfölja det journalistiska uppdraget.

För att kunna svara på den frågan har vi först, genom teori, tittat på skillnaderna mellan den vardagliga journalistikens ideal och hur den fungerar i praktiken. Glappet visade sig vara väldigt stort. Med teorin som grund har vi genom den kvalitativa ansatsen analyserat tre inslag från det grävande tv-programmet ”Uppdrag granskning”. På dessa program har vi gjort en ideologikritisk analys på strukturalistisk grund där vi bland annat utgått från John B Thompsons fem allmänna sätt genom vilka ideologi arbetar. Dessa är: *legitimering*, *maskering*, *enhetliggörande*, *fragmentarisering* och *reifikation*.

Vår studie visar att den grävande journalistiken, precis som journalistik i allmänhet, reproducerar och vidmakthåller de rådande maktförhållanden och inte utmanar de djupa strukturella förhållandena. Till den grävande journalistikens fördel ska det dock sägas att den ofta ger en mer komplex bild av verkligheten än vad den vardagliga journalistiken gör och att den vågar nominera det synliga maktmissbruket.

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	1
1.1 SYFTE.....	1
1.2 PROBLEMFÖRMULERING.....	2
1.3 AVGRÄNSNINGAR.....	2
2. NORMATIV TEORI.....	4
2.1 VAD ÄR JOURNALISTIK?	4
2.2 JOURNALISTIKENS UPPGIFTER	5
2.2.1 Public serviceuppdraget.....	8
2.3 JOURNALISTIKEN SOM PROFESSION	10
2.4 DET JOURNALISTISKA IDEALET.....	11
3. KRITISK TEORIBILDNING.....	14
3.1 STRUKTURALISTISKT TÄNKANDE	14
3.1.1 Strukturalismens pionjärer.....	14
3.1.2 Semiotiken som teori och metod.....	16
3.2 POSTSTRUKTURALISM	17
3.3 IDEOLOGIBEGREPPET.....	17
3.4 HUR IDEOLOGI ARBETAR	18
3.5 HUR MAKT KONSTRUERAS.....	20
3.6 DISKURS.....	23
3.7 OBJEKTIVITETSPROBLEMET.....	25
3.8 SANNINGSBEGREPPET.....	26
4. TIDIGARE FORSKNING	29
4.1 EFFEKTER RÖRANDE MEDIERNAS MAKT	29
4.2 JOURNALISTIKENS MÖJLIGHETER ATT BESKRIVA VERKLIGHETEN.....	29
4.3 UNDERSÖKANDE JOURNALISTIK.....	31
5. JOURNALISTIK I PRAKTIKEN.....	33
5.1 JOURNALISTIKENS STRUKTURELLA VILLKOR.....	33
5.2 JOURNALISTIKEN SOM FÖRETAG.....	34
5.3 NYHETSKRITERIER	35
6. GRÄVANDE JOURNALISTIK	40
6.1. VAD ÄR GRÄVANDE JOURNALISTIK?	40
6.1.1. Definition: Grävande journalistik	42
6.1.2. Förutsättningar för grävande journalistik.....	43
6.2. GRÄVANDE JOURNALISTIK I ETT HISTORISKT PERSPEKTIV	45
6.2.1. Watergateaffären.....	45
6.2.2. IB-affären	46
6.2.3. Wallraffing.....	47
7. METOD OCH MATERIAL.....	49
7.1 KUNSKAPSTEORETISKT FÖRHÅLLNINGSSÄTT	49
7.2 KVALITATIV ELLER KVANTITATIV ANSATS?	49
7.3 VAL AV ANSATS	50
7.4 URVAL AV MATERIAL.....	50
7.5 FÖRFÖRSTÅELSE	51
7.6 STUDIENS GENOMFÖRANDE.....	51
8. GRANSKNING AV UPPDRAG GRANSKNING.....	53
8.1 ”STADSMISSIONENS LÄGENHETER”	53
8.1.1 Analys av ”Stadsmissionens lägenheter”	53
8.1.1.1 Ur journalistisk synvinkel.....	53
8.1.1.2 Ideologikritisk analys	55
8.1.2 Slutsats av ”Stadsmissionens lägenheter”	58
8.2 ”FÄRRE SJUKA – FLER FRISKA?”	59

8.2.1 Analys av "Färre sjuka – fler friska?"	60
8.2.1.1 Ur journalistisk synvinkel.....	60
8.2.1.2 Ideologikritisk analys	61
8.2.2 Slutsats av "Färre sjuka – fler friska?"	64
8.3 "BORTOM DE VACKRA ORDEN"	65
8.3.1 Analys av "Bortom de vackra orden"	65
8.3.1.1 Ur journalistisk synvinkel.....	65
8.3.1.2 Ideologikritisk analys	66
8.3.2 Slutsats "Bortom de vackra orden".....	70
8.4 SAMMANFATTNING AV DEN EMPIRISKA ANALYSEN	72
9. DISKUSSION.....	74
9.1 DEN VARDAGLIGA JOURNALISTIKENS MÖJLIGHETER OCH BEGRÄNSNINGAR	74
9.2 DEN GRÄVANDE JOURNALISTIKENS MÖJLIGHETER OCH BEGRÄNSNINGAR.....	76
9.3 UTNYTTJAR DEN GRÄVANDE JOURNALISTIKEN SINA MÖJLIGHETER?	77
9.4 FORTSATT FORSKNING	79
10. SLUTSATS	80
11. REFERENSER.....	81

1. Inledning

Vi kan välja att inte prenumerera på någon morgontidning. Vi kan också välja att inte slå på radion, titta på tv:n eller läsa reklamen som kommer i brevlådan. Men vi kan ändå inte välja bort medierna.

När vi går till jobbet dras våra ögon till tidningarnas löpsedlar, i varuhusen går den kommersiella musiken på högvarv och i skyltfönstren flimrar tv-skärmarna.

Idag finns det ett större medieutbud än någonsin förr. Samtidigt är det inte alls säkert att det finns mer journalistik än tidigare, för trots att medier och journalistik ofta används synonymt är det inte samma sak.

Journalistik produceras i regel inom medier och medierna är nödvändiga förutsättningar för att journalistiken ska spridas till allmänheten. Däremot är journalistiken inte en nödvändig förutsättning för medierna. Medierna kan, vilket TV3 och Kanal 5 är exempel på, lika gärna sprida underhållning, filmer och skvaller som journalistik.¹

1.1 Syfte

Efter nästan tre års journalistiskstudier har vi kommit i kontakt med speglade, informerande och grävande journalistik. Tidigare under vårterminen praktiserade vi på tidningsredaktioner och insåg då att det snarare handlar om att fylla tidningen än att producera god journalistik och någon grävande journalistik var det inte tal om. Den grävande journalistiken har det dock talats upphöjande om under hela vår utbildning och den har beskrivits som mer verklighetstrogen än annan journalistik.

Vid undervisningstillfällena svalde vi detta resonemang med hull och hår, men senare började vi fundera över riktigheten i detta påstående.

Vi har även provat på den grävande journalistiken under utbildningen, dock i liten skala, vilket resulterade i en femton minuters lång film om fusk med a-kassan. Där använde vi oss bland annat av en dold mikrofon.

Än idag anser många att journalistiken har möjlighet att vara objektiv, att kunna spegla verkligheten och att berätta sanningen. I kapitel tre kommer vi att problematisera dessa teser, beskriva objektivitetens dilemman samt journalistikens betydelse för konstruerandet av makt.

¹ Nord & Strömbäck 2004, s. 16-18

Av ovanstående anledningar vill vi undersöka om grävande journalistik skiljer sig från annan journalistik med avseende på att fullfölja sitt uppdrag.

1.2 Problemformulering

På Uppdrag granskning hemsida² står det: ”Vi tar reda på hur det är egentligen”. Detta tolkar vi som att Uppdrag granskning utger sig för att berätta sanningen. Alltså anser sig Uppdrag granskning ha de rätta verktygen för att kunna förse sin publik med information om ”hur det är egentligen”, det vill säga en objektiv, speglade och sann verklighetsbild. Frågan vi ställer är naturligtvis: kan de verkligen det?

Eftersom Uppdrag granskning är Sveriges mest uppmärksammade program där grävande journalistik utförs föll vårt val på just Uppdrag granskning när vi ville besvara dessa frågor:

- Vilka möjligheter och begränsningar har journalistik i allmänhet och grävande journalistik i synnerhet att fullfölja sitt uppdrag?
- Har den grävande journalistiken större möjligheter än vardaglig nyhetsjournalistik att försörja oss med verktyg för att bli bättre medborgare med aktiva val i ett demokratiskt samhälle?
- Om svaret på den andra frågan är ja, utnyttjar den i så fall sina möjligheter?

1.3 Avgränsningar

På grund av uppsatsens omfång har vi begränsat oss till den grävande journalistiken i Sverige (om man bortser från exemplifierandena vi gör i kapitel 6.2 om tidigare grävande journalistik). Vi har även bara undersökt den grävande journalistiken i tv och mer specifikt enbart den grävande journalistikens i SVT:s program ”Uppdrag granskning”.

Eftersom vi gjort en kvalitativ analys behöver inte urvalet vara slumpmässigt³, så för att välja program tittade vi helt enkelt igenom Uppdrag granskning hemsida⁴ efter intressanta program ur journalistisk synvinkel, men även de vi ansåg vara representativa för den grävande journalistiken. Vi valde då ut tre program som vi senare har analyserat. Att djupanalysera ett program är tidskrävande och utifrån den tid och de resurser som har funnit till hands har vi konstaterat att antalet undersökningenheter har varit fullt lämpligt. Vårt enda kriterium för

² <http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=4454>, Verifierad: 2005-06-01

³ Svenning 2003, s. 110

⁴ <http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=2232>, Verifierad: 2005-06-01

undersökningsenheterna var att inslagen skulle vara gjorda av olika reportrar eftersom olika reportrar kan göra väldigt olika typer av program. På detta sätt anser vi att våra slutsatser kommit att få större legitimitet än om vi hade valt tre program gjorda av samma reporter. Viktigt att synliggöra är också att vi har begränsat oss till att undersöka och analysera det journalistiska och alltså bortsett ifrån hur journalistiken framställs genom tv-mediet (bildval, vinklar etcetera) Tv-mediet är känt för sin slagkraftighet och om bilden i samband med texten förstärker något av de fenomen vi velat visa på har vi dock noterat detta.

2. Normativ teori

Vad är journalistik, hur ser den ut i teorin och vad är dess uppdrag? Det är några av de frågor vi har haft som utgångspunkt när vi författat detta kapitel som handlar om den ideala journalistiken och hur den bör se ut.

2.1 Vad är journalistik?

Journalistik är ett begrepp vi obehindrat låter fara ut genom munnen. På frågan om vi vet vad journalistik är svarar de flesta ja. På den logiska följdfrågan: vad är då journalistik? skulle allt fler börja skruva på sig och mumla något om tidningar och tv. Det är helt naturligt, för det är ingen enkel fråga och det finns inget entydigt svar. Däremot finns det vissa drag som kännetecknar och förenar olika sorters journalistik, både till form och innehåll.

Många tror att en journalists huvuduppgift är att skriva. Så trodde även vi innan vi gav oss in i yrket. Så är det inte. Journalistik handlar om så mycket mer än att bara sätta ord på papper. Det är inte konstigt att publiken inte uppfattar den så eftersom de flesta människor upplever journalistik som en färdig produkt. Men journalistik kan även ses ur journalistens perspektiv och blir då ett yrke, en profession, ett sätt att arbeta och att överföra ett budskap och en kunskap. För journalisten är journalistik regler, rutiner, traditioner, arbetssätt, förhållningssätt och attityder. Det är inte bara ett innehåll utan också konsten att behärska ett antal tekniker ute på fältet och vid datorn samt vid redigerings- och klippbordet. För journalisten blir journalistiken ett sätt att forma verkligheten.⁵

Mer schematiskt kan journalistik beskrivas dels som en arbetsmetod och dels som ett presentationssätt som tolkar en icke-fiktiv redogörelse utifrån ett aktualitetsperspektiv. Denna redogörelse presenteras i ett massmedium och är anpassad för en stor publik som är beredd att betala för varan för att kunna orientera sig i samhället och tillfredsställa sin nyfikenhet och kunskaphunger. Alltså: journalistiken förmedlar ”sanna” berättelser, journalistik har med aktualitet att göra, journalistik presenteras i ett medium och ”färgas” av mediets villkor. Journalistiken måste vara säljbar på en marknad och därför krävs det att den är koncentrerad, lättfattlig och presenterad i bekanta berättarmönster.⁶

⁵ Hultén 1996, s. 8

⁶ Ibid, s. 31-32

Journalistiken är dessutom en del av det offentliga samtalet och ett bra samtal bör vara uppriktigt, ifrågasättande och förutsättningslöst ta upp tankar och idéer som går på tvärs och är obekväma.⁷

Ytterligare en schematisk beskrivning finns i Nationalencyklopedin där journalistik beskrivs som insamlingen, urvalet, bearbetningen och presentationen av material i massmedier, men även som resultatet av denna verksamhet, det vill säga det redaktionella innehållet i medierna. Journalistik avser att skildra verkligheten och skiljer sig från skönlitteratur genom att inte syssla med fiktion och från vetenskapligt arbete genom kravet på aktualitet. Benämningen journalistik avsåg ursprungligen nyheter och reportage i tidningar och tidskrifter men har senare breddats till att även omfatta radio och tv.⁸

Generellt kan det sägas att journalistik handlar om nyheter på ett eller annat sätt. Eftersom det är journalister som jobbar med journalistik, och således rapporterar nyheterna, är det alltså journalisterna som mer eller mindre frivilligt väljer ut vad som förekommer i medierna. Det finns dock vissa ramar de håller sig inom och en erfaren journalist lär sig att ”känna igen” en nyhet efter vissa mönster och kriterier.

Men spelar det egentligen någon roll vad medierna väljer att rapportera om och vad medierna väljer att förtiga? Det finns väl ingenting som säger att medierna har något större inflytande eller ens en naturlig roll i samhället?

Jo, det gör det faktiskt. Huruvida mediernas och journalistikens roll är naturlig eller inte finns det inget svar på, men att medierna har ett inflytande, stort eller litet, det står klart.

2.2. Journalistikens uppgifter

Det talas ofta om att medierna har ett ansvar och ett uppdrag, men väldigt lite om varifrån detta ansvar och uppdrag kommer och vad dessa går ut på. I en pressutredning från 1972 slogs det fast att mediernas huvuduppgift är att förstärka och fördjupa den svenska demokratin. Det ska ske genom att medierna informerar, kommenterar, granskar och främjar gruppkommunikation.⁹

⁷ Hultén 1996, s. 13-14

⁸ http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=217556&i_word=journalistik, Verifierad: 2005-06-01

⁹ Lindblom Hulthén 2000, s. 6

- Informera betyder i det här fallet att massmedierna ska ge medborgarna den information de behöver för att kunna ta ställning i samhällsfrågor.
- Kommentera syftar på att massmedierna ska kommentera skeenden i samhället.
- Med granska menas att massmedierna ska granska och kontrollera inflytelserika personer.
- Gruppkommunikationsuppgiften innebär att massmedierna ska främja en kommunikation inom och mellan politiska, fackliga och ideella grupper.

Enligt ovanstående kriterier har alltså massmedierna ett samhällsansvar instiftat av en pressutredning från 1972. Denna utarbetades av bland annat politiska partier, Tidningsutgivarna och Journalistförbundet.¹⁰

För de allra flesta är medierna den viktigaste källan till information och kunskap om politik och politiska frågor, vilket visar att modern politik är ”medierad politik”, det vill säga en politik som utspelas i och via medierna.¹¹

Press-, yttrande- och informationsfrihet är nödvändiga friheter i en demokrati. I den svenska regeringsformen uttrycks detta genom formuleringen att det svenska statskicket bygger på ”fri åsiktsbildning”. För att den fria åsiktsbildningen ska kunna fungera krävs det dock att medierna tillhandahåller mer än skvaller, reklam eller propaganda. Dessa uppgifter brukar sammanfattas till informations-, gransknings- och forumuppgiften, och trots att den ursprungligen formulerades för att vara vägledande för statens presspolitik brukar dessa ofta benämnas som ”mediernas demokratiska uppgifter”. Genom att informera, granska och vara ett forum för debatt ska medierna således bidra till den fungerande åsiktsbildning och i förlängningen till en fungerande demokrati.¹²

För att en demokrati ska kunna fungera krävs det att det finns ett system för debatt och för en dubbelriktad informationsförmedling. Medborgarna behöver information om vad de valda politikerna har för åsikter och vad de gör, liksom att de behöver information om aktuella samhällsskeenden. Samtidigt behöver också de valda politikerna information om aktuella samhällsskeenden och problem, vid sidan av att de behöver information om medborgarnas

¹⁰ Lindblom Hulthén 2000, s. 6

¹¹ Nord & Strömbäck 2004, s. 18-19, jmf. Strömbäck 2001, s. 136

¹² Ibid, s. 18-19

åsikter och värderingar. Informationen bör dessutom vara så offentlig som möjligt, för att den ska kunna ligga till grund för debatt, diskussion och dialog.¹³

För att journalistiken ska kunna informera och granska på ett sätt som gör det möjligt för människor att fritt och självständigt kunna ta ställning i samhällsfrågor, krävs det emellertid att journalistiken strävar efter att ge så allsidiga och sanningslika bilder av verkligheten som möjligt, annars övergår informationen till att bli desinformation (vilsedande information). Forskarna Bill Kovach och Tom Rosenstiel menar att journalistik bör ses som en ”verifikations disciplin”. De menar att i slutändan är det ”verifikationens disciplin” som skiljer journalistiken från nöje, propaganda, fiktion och konst, eftersom journalistiken är den enda av dessa som är fokuserad på att få ner det som har hänt rätt.¹⁴

Men är det så enkelt? Massmediernas uppdrag klubbades igenom i början av 1970-talet – inskränktes till att endast innehålla uppgifterna information, granskning och forum för debatt 1994¹⁵ – och sedan dess har medierna följt sitt uppdrag oklanderligt?

Riktigt så enkelt är det inte, i alla fall inte enligt Bengt Nerman. I sin bok ”Den offentliga lögnen” skriver han: ”Vad vi kan konstatera är att vi, under de senaste två decennierna, har fått en instans i samhället – media – som utan demokratiskt mandat och utan demokratisk insyn fungerar som både polis, åklagare, domare och statskyrka. Och som i basen inte har ett samhälls- utan ett lönsamhetsuppdrag.”¹⁶

Att medierna skulle ha ett demokratiskt samhällsuppdrag är således uteslutet för Bengt Nerman.

Bengt Nerman: Som historiker frågade jag mig om riksdagen verkligen sagt att ”Nu, snälla familjen Bonnier, nu ska ni få granska det här samhället åt oss!”¹⁷

Efterforskningar visade att det inte fanns några demokratiskt fattade beslut om journalisternas påstådda samhällsuppdrag.¹⁸

Bengt Nerman: Nej, när medierna ”granskar makten” gäller det egentligen bara att se till så att statsmakten ”håller reglerna”. Man går ju inte utanför och ifrågasätter makten. Man säger bara ”gör som du ska”. Hur var det med Mona Sahlins kontokort?

¹³ Nord & Strömbäck 2004, s. 18

¹⁴ Ibid, s. 20

¹⁵ Lindblom Hulthén 2000, s. 7

¹⁶ Nerman 1997, s. 46-47

¹⁷ Josefsson 2002, s. 17

¹⁸ Ibid

Dan Josefsson: Man går alltså in i ett system som någon annan redan har definierat för en och sedan försvarar man och övervakar det systemet.

Bengt Nerman: Ja. Regler, regler, regler. Man fungerar som åklagare och domstol.¹⁹

Men om vi bortser från Bengt Nerman, vad finns det då för belägg för det journalistiska uppdraget? Ett finns i Journalistförbundets handlingsprogram där det står: ”En viktig uppgift för journalistiken är att ge utrymme i massmedierna till dem som har små eller inga möjligheter att göra sina röster hörda. Journalistiken ska i första hand tjäna de röstsvaga, inte makthavarna.”²⁰

Och som Agneta Lindblom Hultén skriver i Journalistikens spelplan: ”...som försök till definition av Uppdraget räcker det inte fullt ut, men det bidrar till en del”.

Lars Nord och Jesper Strömbäck stolpar i ”Medierna och demokratin” upp sju krav som är rimliga att ställa på ett medieinnehåll som kan kallas journalistisk och vars syfte är att informera:

1. att tillämpa principen om två av varandra oberoende källor
2. att i huvudsak vara beskrivande, och i den mån tolkningar förekommer ...
3. ... ska det tydligt skilja mellan fakta å ena sidan och tolkningar och spekulationer å den andra
4. att alltid tydligt skilja mellan bekräftade och obekräftade uppgifter
5. att vara tydlig med vilka källor som använts
6. att inte dramatisera på ett sätt som suddar ut gränsen mellan fakta och fiktion
7. samt att inte anspela på allmänt hållna stereotyper och fördomar på ett sätt som bidrar till att de sprids och förstärks.²¹

Om ovanstående punkter uppfylls av de svenska journalisterna är de på mycket god väg att lyckas med sitt uppdrag – det journalistiska uppdraget.

2.2.1 Public serviceuppdraget

Trots vissa oklarheter och oenigheter angående det journalistiska uppdraget så går det hand i hand med Public serviceuppdraget. Om övriga medier har ett väldigt diffust uppdrag så är

¹⁹ Josefsson 2002, s. 18-19

²⁰ Lindblom Hulthén 2000, s. 6

²¹ Nord & Strömbäck 2004, s. 20

Public serviceuppdraget glasklart. Det står nämligen svart på vitt i sändningstillståndet för Sveriges Television AB. Public service är en medieinstans i samhället som inte har ett lönsamhetsuppdrag utan ska verka ”i allmänhetens tjänst”.

Journalistiken ska informera och kritiskt granska, den ska ge människor redskap att ta ställning i väsentliga samhällsfrågor. Publiken betraktas varken som undersåtar eller som kunder utan som medborgare i ett demokratiskt samhälle. Som medborgare har de inte bara rätt att få vad de vill ha, de har också skyldighet att ta reda på vad de behöver veta, och det ska medierna hjälpa dem med. Public services honnorsord är saklighet, opartiskhet och mångfald.²²

Sveriges Television AB (SVT) har till uppgift att bedriva tv-verksamhet i allmänhetens tjänst. Verksamheten ska bedrivas självständigt i förhållande till såväl staten som olika ekonomiska, politiska och andra intressen och maktsfärer i samhället.

Sändningsrätten ska utövas opartiskt och sakligt samt med beaktande av att en vidsträckt yttrandefrihet och informationsfrihet ska råda i televisionen.

SVT ska före sändning av program så noggrant som omständigheterna medger kontrollera sakuppgifter i programmet. Ämnesval och framställning ska ta sikte på vad som är väsentligt.²³

SVT ska beakta programverksamhetens betydelse för den fria åsiktsbildningen och utrymme ska ges åt en mångfald av åsikter och meningsriktningar.

Nyhetsverksamheten i SVT ska bedrivas så att en mångfald i nyhetsurval, analyser och kommentarer kommer till uttryck i olika program.

SVT ska meddela nyheter, stimulera till debatt, kommentera och belysa händelser och skeenden och därvid ge den allsidiga information som medborgarna behöver för att vara orienterade och ta ställning i samhälls- och kulturfrågor.²⁴

SVT ska granska myndigheter, organisationer och företag som har inflytande på beslut som rör medborgarna samt spegla verksamheten inom sådana organ och inom andra maktsfärer

²² Thurén 1997, s. 11-12

²³ Sändningstillstånd för Sveriges Television AB

²⁴ Ibid

Nyhetsförmedling och samhällsbevakning ska ha olika perspektiv, så att händelser speglas utifrån olika geografiska, sociala och andra utgångspunkter.²⁵

Public serviceuppdraget ser onekligen fint ut i teorin. Huruvida SVT och Sveriges radio följer detta är oväsentligt just här. Vad vi i alla fall kan konstatera är att vi har ett högt journalistiskt ideal här i landet, men idealet gäller inte bara för Public service.

2.3 Journalistiken som profession

Vilka är argumenten för och emot att journalistiken är en profession och vilka för- och nackdelar finns för journalistiken om den är det?

”Professioner är yrkesgrupper som klart avgränsat eller monopoliserat positioner på arbetsmarknaden på basen av ett kunskapsmonopol”, menar Inga Hellberg, professor i sociologi. Läkare, präster och advokater brukar tas fram som exempel på utövare av ”rena” professioner. Däremot råder det delade meningar om hur journalisterna ska betraktas. I ”Journalisternas bok” menar Lars-Åke Engblom att yrket under de senaste decennierna har utvecklats mot en profession. Journalistiken kräver idag mer specialkunskaper, en egen yrkesutbildning har tillkommit, rekryteringen har systematiserats och särskilda regler har införts. Journalisternas status och samhälleliga acceptans har successivt ökat. Samtidigt menar han att det finns spärrar som gör att journalistiken knappast kan bli en profession i klassisk mening. Det går fortfarande att bli en bra journalist utan formell utbildning menar till och med Högskoleverkets bedömningsgrupp 2000.²⁶

Men om vi tar vår synvinkel; att journalistiken är en profession, kanske inte i klassisk bemärkelse utan på sina egna villkor, vad betyder det då för journalistiken, medierna och publiken?

De positiva effekterna av professionalisering som oftast framhävs är strävan mot objektivitet och integritet samt den självständiga granskning som följt i dess spår.²⁷ Likaså menar Mats Ekström och Stig Arne Nohrstedt i sin bok ”Journalistikens etiska problem” att det ”knappast

²⁵ Sändningstillstånd för Sveriges Television AB

²⁶ Engblom 2001, s. 259-260

²⁷ Ibid, s. 269

råder någon tvekan om att neutraliteten, integriteten, kollektiviteten och oegennyttan existerar som centrala ideal för journalistikprofessionen”.²⁸

”Till alla samhälleliga grupper är knuten specifika ideologier eller myter om gruppens välsignelsebringande egenskaper för samhället i stort. Dessa används för att legitimera gruppens verksamhet i ett större sammanhang, och även för att berättiga verksamheten för gruppens medlemmar. Professioners ideologi innehåller en speciell sorts självlegitimerande komponenter...” (Citat Brante 1987:138)²⁹

Statsvetaren Lars Nord är bekymrad över att professionaliseringen kan leda till en mer påtalig likriktning av de journalistiska arbetsmetoderna. Därigenom försvåras uppnåendet av de höga mål som ligger bakom professionaliseringen eftersom journalistiken blir mer förutsägbar samt lättare att förutsäga och förutse för politiska makthavare: ”Granskande journalistik har alltid oroat makten. Granskande journalister som betar sig likadant hela tiden blir med tiden lätta att genomskåda.”³⁰

I slutändan kan vi konstatera att så länge som journalistiken uppfattas som en neutral funktion i samhället hotar den inte någon ur det här perspektivet, istället underlättar den för andra aktörer att tillvarata sina intressen. Yrkesideologin bidrar till att legitimera professionens krav på autonomi genom att förneka eller misskänna journalistikens aktiva roll i konstruktionen av nyheten och vår bild av verkligheten.³¹

2.4 Det journalistiska idealet

Objektiv, opartisk, saklig, korrekt, allsidig, spegla verkligheten och berätta sanningen...

Listan över hur den ideala journalisten bör vara och hur han eller hon ska arbeta kan göras lång, och den gäller absolut inte bara journalister inom Public service.

I ”Journalistikens etiska problem” har Mats Ekström och Stig Arne Nohrstedt plockat ut och bearbetat tre av det Roland Barthes kallar för ”myter” (självlegitimerande komponenter, se kapitel 3.1.1) som är särskilt centrala för det journalistiska yrkesidealet:

²⁸ Ekström & Nohrstedt 1996, s. 43

²⁹ Ibid

³⁰ Engblom 2001, s. 270

³¹ Ekström & Nohrstedt 1996, s. 85

1. *Myten om den säkra kunskapen och myten om neutraliteten.* Anspråken på objektivitet, opartiskhet, saklighet och korrekthet uttrycks tydligt. Journalistiken presenterar Sanningen med stort S.
2. *Myten om altruismen.* Föreställningen om journalisten som inte arbetar primärt för sin egen skull utan för kollektivets, allmänhetens eller mänsklighetens bästa.
3. *Myten om hjälten.* Bilden av den kritiskt granskande journalisten som räddar allmänheten från maktmissbruk, korruption och andra orättfärdigheter. Det sker genom att journalisten utnyttjar särskilda arbetsmetoder, hemliga källor och faktakunskaper som är okända för allmänheten.³²

I ”Spelregler för press, tv och radio” är de journalistiska idealen inte riktigt lika högt ställda, men under publicistreglerna finns 17 punkter för hur en journalist bör arbeta. De viktigaste är:

- Massmediernas roll i samhället och allmänhetens förtroende för dessa medier kräver korrekt och allsidig nyhetsförmedling
- Var kritisk mot nyhetskällorna
- Kontrollera sakuppgifter så noggrant som omständigheterna medger, även om de tidigare publicerats
- Ge läsaren/mottagaren möjlighet att skilja mellan faktaredovisning och kommentarer
- Slå vakt om den dokumentära bilden
- Dessutom uppmanas det också bland annat att vara varsam med bilder, höra båda sidor och vara försiktig med namn³³

Centralt nyare teorier om nyheters ideologiska funktion är att nyhetsrapporteringen, även om den är opartisk i betydelsen att alla parter får komma till tals etcetera, presenterar händelser inom en referensram som tenderar att gynna dominerande grupper snarare än andra. Stuart Hall menar att det finns en tendens att nyhetsmedier i Storbritannien presenterar händelser på ett sätt som framhäver nationell enighet och allmänintresset i fall då man istället kunde ha valt att betona klassmotsättningarna och motstridiga intressen.³⁴ Det resonemanget återkommer vi till i kapitel 8.

³² Ekström & Nohrstedt 1996, s. 43-45

³³ Spelregler för press, tv och radio 2001, s. 7-8

³⁴ Ross 1994, s. 41

Även om man som journalist känner till vilka ideal som finns och vilka regler man bör hålla sig inom så är det svårt att hålla sig till dessa eftersom alla, medvetet och omedvetet, påverkas av utomstående faktorer så som omgivning, kultur och den egna ideologin. Dessutom är det svårt att vara objektiv, speciellt när en del anser att det inte finns någon objektivitet. Mer om det ska vi ta reda på i nästa kapitel som handlar om kritisk teoribildning.

3. Kritisk teoribildning

I detta kapitel tar vi en konfliktteoretisk utgångspunkt som problematiserar det normativa synsättet som vi beskrev i det förra kapitlet.

3.1 Strukturalistiskt tänkande

Strukturalismen strävar efter att upptäcka hur människor förstår sig på världen, inte vad världen *är*. Därför avfärdar den all slutgiltig eller absolut vetenskaplig sanning.³⁵

Strukturalismen utgår från att enskilda element inte kan analyseras isolerat eftersom de är bestämda av bredare regelbundenheter och mönster; verkligheten är *strukturerad*. Först när de bestämmande strukturerna – relationerna mellan elementen – blottlagts kan de enskilda fenomenen förstås.³⁶

Strukturalismens mål är att fastställa allmänt tillämpbara principer. Den behandlar hur kommunikation fungerar, språks och kulturers system och särskilt det strukturella förhållandet mellan ett semiotiskt system, kultur och verklighet.³⁷ Via språket sänder en journalist medvetet eller omedvetet signaler till mottagarna, både sådana som mottagarna tar till sig med förbehåll och utan.

3.1.1 Strukturalismens pionjärer

Strukturalismen har sitt moderna ursprung i lingvistikens, framför allt Ferdinand de Saussures distinktion mellan *parole* (faktiska språkhandlingar) och *langue* (språket som system).³⁸

Saussure lanserade idén att förhållandet mellan språk och verklighet är arbiträrt, det vill säga godtyckligt, eftersom världen inte säger själv hur den ska uttryckas. Vi tilldelar den betydelse genom sociala konventioner, där bestämda ting binds till bestämda tecken. Saussures poäng är att enskilda teckens betydelse kommer från deras relation till andra tecken.³⁹

För Saussure var ett tecken ett fysiskt föremål med en betydelse, eller med hans egna termer, ett tecken består av en betecknande och en betecknad. Det betecknande är tecknets utseende såsom vi uppfattar det medan det betecknade är den mentala föreställning till vilket det

³⁵ Fiske 1990, s. 155

³⁶ http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=317139&i_word=strukturalism, Verifierad: 2005-06-01

³⁷ Fiske 1990, s. 180

³⁸ http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=317139&i_word=strukturalism, Verifierad: 2005-06-01

³⁹ Winther Jörgensen & Phillips 2000, s. 16-17

hänvisar. Den mentala föreställningen är i princip densamma för alla medlemmar i en kultur som talar samma språk.⁴⁰

Strukturalisten Claude Lévi-Strauss utgångspunkt var att kulturella organisationsformer och trosföreställningar är manifestationer av omedvetna mentala strukturer som beror på den mänskliga tankens natur. Liksom språket bestäms av grammatiska regler är människans kulturyttringar i stort formade av en sorts omedveten "grammatik".⁴¹

Att skapa begreppsmässiga kategorier inom ett system var för honom själva grunden för att förstå sig på någonting, och i hjärtat av denna process fanns den struktur som han kallar "binärt motsatsförhållande". Ett binärt motsatsförhållande är ett system med två inbördes relaterade kategorier som i sin renaste form omfattar hela universum. Processen med att förstå abstrakta begrepp genom att metaforiskt överföra skillnaderna i struktur till skillnader i det konkreta som förefaller vara naturligt är enligt Lévi-Strauss en vanlig kulturprocess.⁴²

Förhållandet mellan tecknet och referenten samt det betecknande och det betecknade kallar Saussures efterföljare Roland Barthes för "denotation". Med det menas tecknets uppenbara betydelse. Ett fotografi av en gata denoterar just den gatan. Fotografiet kan naturligtvis se mycket olika ut beroende på vilket väder det var när bilden togs, vilken skärpa som användes, kontrasternas hårdhet etcetera. På grund av bland annat dessa faktorer kan bilden ge helt olika associationer till mottagaren även om dess denotativa betydelse är densamma. Skillnaden ligger i bildens konnotativa betydelse, alltså dess betydelse av andra ordningen, som beskriver samspelet som sker när tecknet möter användarens uppfattningar eller känslor och de värderingar som gäller i kulturen. Tecknets betydelse är här intersubjektiv, det vill säga den är subjektiv men delas av de flesta i den kulturen den befinner sig. Kort sagt, denotation är *vad* som fotograferas, konnotation är *hur* det fotograferas. Detta gäller naturligtvis all sorts kommunikation, till exempel tal (val av ord, tonfall etcetera) och musik.⁴³

Konnotation är alltså det betecknandes betydelse av andra ordningen, men även det betecknade har en sådan betydelse. Den har Barthes valt att kalla för "myt". Myten är kulturens sätt att tänka om någonting, ett sätt att begreppsliggöra eller förstå det. I första hand

⁴⁰ Fiske 1990, s. 66

⁴¹ http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=317139&i_sect_id=317137&i_word=strukturalism&i_history=3, Verifierad: 2005-06-01

⁴² Fiske 1990, s. 157-158

⁴³ Ibid, s. 117-119

fungerar myter så att en historia framstår som naturlig och därmed betonas det faktum att myter i själva verket är produkter av en samhällsklass som på grund av en viss historisk bakgrund har blivit den dominerande. Myterna förnekar detta och framställer betydelseerna som naturliga och inte som historiska och sociala beting.⁴⁴ Tecken ger myter och värderingar konkret form och därmed både godkänner dem och gör dem offentliga. När vi använder tecken upprätthåller vi och ger liv åt ideologin, men vi är också formade av ideologin och av vår reaktion på ideologiska tecken.⁴⁵

3.1.2 Semiotiken som teori och metod

Semiotiken är det systematiska studiet av tecken och andra betydelser.⁴⁶

Semiotiken är en form av strukturalismen, eftersom den hävdar att vi inte kan lära känna världen utifrån dess egna termer utan bara genom vår kulturs begreppsmässiga och lingvistiska strukturer.⁴⁷

När man inom semiotiken studerar betydelsen av olika meddelanden är de tre viktigaste faktorerna tecknet, det tecknet hänvisar till och tecknets användare.⁴⁸ Den amerikanska semiotikens grundare C. S. Peirce förklarade sambandet dem emellan med att ett tecken är något som för någon står för något i viss bemärkelse till kapacitet. Det är riktat till någon, det vill säga skapar ett motsvarande tecken i personens medvetande, eller möjligen ett mer utvecklat tecken. Tecknet som det skapar kallade Peirce "interpretanten" av det första tecknet. Tecknet står för något, dess objekt.⁴⁹ Vi kan alltså se likheter mellan Saussures betecknande och Peirce tecken, samt mellan Saussures det betecknade och Peirces interpretant.

Semiotiken yttersta och mest abstrakta angelägenhet är ideologins roll i betydelsen.⁵⁰ Det ska vi senare, i kapitel 3.3, titta närmare på.

Ett annat sätt på vilket verkligheten skapas är genom "metonymer", där en del av verkligheten representera helheten. Valet av metonymer är av största vikt eftersom det kan ge helt skilda uppfattningar. Ett exempel är filmandet av strejkvakter. Man kan välja att publicera en bild

⁴⁴ Fiske 1990, s. 121-122

⁴⁵ Ibid, s. 226

⁴⁶ http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=303335&i_word=semiotik, Verifierad: 2005-06-01

⁴⁷ Fiske 1990, s. 155

⁴⁸ Ibid, s. 62

⁴⁹ Ibid, s. 63

⁵⁰ Ibid, s. 16

där de står lugnt och sansat eller en bild där de bråkar med arbetare.⁵¹ Den senare är den vanligaste att publicera även om den första är den mest förekommande i verkligheten.

3.2 Poststrukturalism

Poststrukturalismen har efterträtt och på flera punkter revolterat mot strukturalismen. Denna, sådan den företrätts av exempelvis Claude Lévi-Strauss, innebär en stark tilltro till vetenskapen och till möjligheten att nå en exakt och systematiskt uppbyggd kunskap om den sociala verkligheten. Poststrukturalismen, sådan den företräds av till exempel den senare Michel Foucault eller av Jacques Derrida, präglas av misstro mot vetenskapens och förnuftets pretentioner. Samtidigt behåller poststrukturalismen många av de drag som varit utmärkande för strukturalismen, till exempel avvisandet av idén om subjektet med dess tro på människans frihet och kreativitet samt beroendet av Ferdinand de Saussures språkteori.⁵²

3.3 Ideologibegreppet

Stuart Hall ser ideologi som bilder, begrepp och premisser vilka tillhandahåller de ramverk genom vilka vi gestaltar, tolkar, förstår och ger mening åt vår sociala existens.⁵³

Raymond Williams finner tre huvud användningar för begreppet ideologi. Det första sättet beskriver ideologi som ett system av föreställningar som är karaktäristiska för en viss klass eller grupp. Den andra användningen beskriver ideologi som ett system av illusoriska föreställningar – falska idéer eller falsk medvetenhet – som kan jämföras med sann eller vetenskaplig kunskap. Ur den tredje aspekten ses ideologi som den allmänna processen av produktion av betydelser och idéer.⁵⁴

Karl Marx ansåg att ideologi var ett ganska enkelt begrepp. Det var det medel med vilket den styrande klassens åsikter blev accepterade som naturliga och normala i samhället. Begreppet ideologi som falskt medvetande var mycket viktigt i Marx teori därför att det verkade kunna förklara hur det kom sig att det stora flertalet i kapitalistiska samhällen godtog ett socialt system som var ofördelaktigt för dem.⁵⁵ Ett existerande av ett falskt medvetande förutsätter att det finns ett sant, eller i alla fall ett mer korrekt, medvetande. Problemet är att avgöra vad som

⁵¹ Fiske 1990, s. 130-131

⁵² http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=286212&i_word=poststrukturalism, Verifierad: 2005-06-01

⁵³ Hall 1981, s. 31

⁵⁴ Fiske 1990, s. 218

⁵⁵ Ibid, s. 228-229

är ett sant medvetande och vad som är ett falskt. Dessutom finns det olika teorier om vad ett falskt medvetande är.⁵⁶ Marx menade också att i ett rättvist och jämlikt samhälle finns det inget behov av ideologi eftersom alla har en ”sann” uppfattning om sig själva och sina sociala relationer.⁵⁷ På grund av dessa svårigheter vill andra teoretiker se ideologi som idéer, begrepp, symboler etcetera som tenderar att gynna en viss klass eller grupp och som därmed uttrycker och befäster dominansförhållanden, utan att göra antaganden som sanning eller falskhet.⁵⁸

En intressant aspekt är huruvida ideologi har sitt ursprung från en viss klass, eller någon annan social kategoris, livsvillkor eller om alla texter, symboler etcetera som gynnar vissa intressen, oberoende ursprunget till dessa fenomen, är ideologi. Enligt sociologen Stuart Hall är till exempel journalistiska arbetsrutiner eller tekniker ideologiska om de kan anses gynna en viss grupp.⁵⁹ Om journalisterna upprepade gånger gynnar samma grupp, förmodligen den dominerande gruppen i samhället, legitimerar de denna grupps makt.

3.4 Hur ideologi arbetar

Stuart Hall beskriver tre sätt på vilka ideolog arbetar. Det första är att ideologier inte består av sinsemellan isolerade och separata begrepp utan av artikulationer av olika element i en speciell uppsättning eller kedja av betydelser, till exempel har ”frihet” en annan betydelse i liberalismen än i socialismen. Den andra sättet på vilket ideologi arbetar är att ideologiska framställningar görs av individer men ideologier är inte produkter av individuella medvetanden eller intentioner. Det är snarare så att vi formulerar oss inom och genom ideologier. Det tredje sättet på vilket ideologi arbetar är genom att för dess subjekt (individuellt och kollektivt) konstruera identiteter och kunskap som gör det möjligt för oss att uttrycka ideologiska sanningar som om de vore våra egna.⁶⁰

Teorin om ideologi som en tillämpning utvecklades av Louis Althusseur (1971), en andra generationens marxist som hade influerats av Saussures och Freuds idéer och som applicerade teorier om struktur och det undermedvetna på Marx mer ekonomiska teorier.⁶¹

⁵⁶ Ross 1994, s. 29-30

⁵⁷ Fiske 1990, s. 228-229

⁵⁸ Ross 1994, s. 29-30

⁵⁹ Ibid, s. 30

⁶⁰ Hall 1981, s. 31-32

⁶¹ Fiske 1990, s. 228-229

En av de vanligast förekommande och mest försåtliga ideologiska tillämpningarna är det som Althusseur kallar ”interpellation” eller ”anrop”. All kommunikation vänder sig till någon, och när den gör det placerar den mottagarna i en social relation. När vi ser oss själva som mottagare och reagerar på kommunikation, deltar vi i vår egen sociala, och därmed ideologiska, konstruktion.⁶²

En europeisk marxist i andra generationen, Antonio Gramsci, införde en ny term på området – hegemoni. Hegemoni är ett begrepp som innebär att man ständigt försöker vinna och behålla majoritetens gillande av ett system som ger den en underordnad ställning. Hegemoni är nödvändigt därför att underordnade gruppers sociala omständigheter (så som klass, kön, ras, ålder) ständigt protesterar mot bilden som den dominerande ideologin målar upp för denna grupp av dem själva och deras sociala relationer. En av de viktigaste hegemoniska strategierna är konstruktionen av ”sunt förnuft” eller ”vardagligt förnuft”. Om den styrande klassens åsikter kan godtas som vanligt (det vill säga, inte som klassrelaterat) förnuft, uppnås det ideologiska målet och den ideologiska funktionen döljs.⁶³

Ett annat sätt genom vilket ideologi arbetar är vaccinering. Det går ut på att man stundtals låter hegemoniska diskurser (oppositionen) komma till tals under kontrollerade former, och på så sätt visar man att man tål kritik.⁶⁴

Även ett tv-program kan fungera som vaccinering. Genom att undantagsvis presentera avvikande samhällskritiska program legitimerar tv i själva verket det rådande systemet eftersom detta framstår som tolerant. Den sporadiska förekomsten av oppositionella ståndpunkter främjar illusionen av yttrandefrihet.⁶⁵ Ett exempel på ett sådant svensk program skulle kunna vara Uppdrag granskning som vi senare i uppsatsen ska undersöka.

Att exnominera handlar om att vissa värderingar är så grundläggande, så allmänt erkända, så *naturliga* att de inte behöver tas upp, vilket är ideologi i arbete.⁶⁶ Kunskapsproduktion kan inte vara neutral utan äger alltid rum i någons intresse. Genom att framställa vissa saker som naturliga blir de allmängiltiga och framstår som oföränderliga och till och med rättvisa.⁶⁷ Genom att inte kommentera dessa förhållanden, vilket inte behövs eftersom de är så allmänt

⁶² Fiske 1990, s. 230-231

⁶³ Ibid, s. 232

⁶⁴ Ljuslinder 2002, s. 16

⁶⁵ Ross 1994, s. 40

⁶⁶ Fiske 1990, s. 122

⁶⁷ Ross 1994, s. 122

erkända, ändras de inte. Detta kallar Barthes för ”exnominering” och det är ideologi i arbete.⁶⁸ Det som däremot nämns, det nomineras, för att det avviker från den outtalade, underförstådda, förståelsen av normalitet.⁶⁹ Men att nominera är inte tillräckligt för att belysa ett problem, man måste gå in på djupet: *Varför* är det så? Ingenting bara är, allting blir eller skapas.

3.5 Hur makt konstrueras

Medierna är en institution som förlänats med sanningsprivilegiet (se vidare kapitel 3.8). Detta betyder att de gör anspråk på att förse medborgare och makthavare med sanna, objektiva verklighetsbilder. Men är det verkligen möjligt för medierna att göra det och på vilket sätt legitimerar de egentligen sin egen makt?

Ett vanligt påstående inom medieforskningen är att massmedierna i det stora hela har en samhällsbevarande tendens. För detta synsätt utgör ideologin en viktig kraft i samhällets integration och reproduktion. I dagens samhälle är det i hög grad massmediernas utbud som bär upp ideologin. En lång rad studier har fokuserat på mediernas innehåll och form och pekat på olika drag som antagits legitimera och befästa den bestående samhällsordningen.⁷⁰

En av dem som tittat närmare på detta fenomen är John B Thompsons som i sin bok ”Ideology and Modern Culture” har gjort en ”djuphermeneutisk” ansats genom att urskilja olika allmänna sätt genom vilka ideologi arbetar. Inom varje kategori finns dessutom olika ”typiska strategier för symbolkonstruktion”. Enligt Thompson är en text nämligen inte ideologisk i sig och vilken ideologi den antar beror på om den tolkas och används på ett sådant sätt att den befäster dominansförhållanden eller inte.⁷¹

Allmänna former:

Legitimering

Maskering

Strategier för symbolkonstruktion:

Rationalisering

Universalisering

Narrativisering

Förskjutning

Eufemism

⁶⁸ Ross 1994, s. 221

⁶⁹ Ljuslinder 2002, s. 16

⁷⁰ Ross 1994, s. 29

⁷¹ Ibid, s. 31

	Trop (t ex synekdok, metonym, metafor)
Enhetliggörande	Standardisering Symbolisering av enighet
Fragmentarisering	Differentiering Bortstötande av den andra
Reifikation	Naturalisering Förevigande Nominalisering/passivering ⁷²

Legitimering

Rådande och dominerande relationer i samhället etableras och blir kvar genom att framställas som välgrundade. Det finns tre grunder av legitimering. Den första är den rationella legitimeringen som består av "lagar" av statuerade regler som framställs som de mest praktiska. Den andra är den traditionella legitimeringen som framställer rådande relationer som uråldriga och nästan heliga. Den tredje är den karismatiska legitimeringen som innebär att man genom att visa på en makthavares enastående karaktärsdrag legitimerar dennas makt. Inom legitimering presenterar Thompson tre olika typiska strategier för symbolkonstruktion: rationalisering, universalisering och narrativisering.

Rationalisering: Producenten konstruerar en kedja av bevisföring som försvarar och rättfärdigar ett fastställande av sociala relationer och övertygar därmed publiken om att dessa sociala relationer är riktiga och värda att stödja.

Universalisering: Ett arrangemang vars syfte är att framställa en liten grupp av människors intressen som om de skulle gynna alla människors intressen.

Narrativisering: Yrkanden är inbäddade i historier som omvärderar det förflutna och behandlar det som en tidlös och uppskattad tradition.⁷³

Maskering

Rådande och dominerande relationer i samhället etableras och blir kvar genom att hemlighållas, förnekas eller mörkas. De kan också representeras på ett sätt som tar uppmärksamheten från existerande relationer/processer eller bortförklarar dem.

Inom maskering presenterar Thompson tre olika typiska strategier för symbolkonstruktion: förskjutning, eufemism och trop.

⁷² Ross 1994, s. 31

⁷³ Thompson 1992, s. 61

Förskjutning: Term som används för att hänvisa till ett objekt men refererar till ett annat objekt. Bibetydelsen av termen (negativ eller positiv) förskjuts då till det andra objektet.

Eufemism: Aktioner, institutioner eller sociala relationer beskrivs med termer som frambringar en positiv värdering.

Trop: En figurativ användning av språket, så som till exempel metonymer och metaforer.⁷⁴

Enhetliggörande

Rådande och dominerande relationer i samhället etableras och blir kvar genom konstruktioner och bildar en form av enighet som får olika individer att anta en kollektiv identitet, oavsett vilka skillnader som finns dem emellan som skulle kunna separera dem.

Inom enhetliggörande presenterar Thompson två olika typiska strategier för symbolkonstruktion: standardisering och symbolisering av enighet.

Standardisering: Symboliska konstruktioner anpassar sig till en standardiserad struktur som är gynnad som den acceptabla basen för symboliskt utbytande.

Symbolisering av enighet: Konstruerade symboler som visar på enighet, till exempel en nationsflagga.⁷⁵

Fragmentarisering

Rådande och dominerande relationer i samhället etableras och blir kvar genom att splittra de individer och grupper som kan tänkas vara kapabla att effektivt ifrågasätta de dominerande grupperna i samhället. Det kan även uppnås genom att förse dessa grupper och individer med en annan fiende som är framställd som ond.

Inom fragmentarisering presenterar Thompson två olika typiska strategier för symbolkonstruktion: differentiering och bortstötande av den andre.

Differentiering: Betona skillnaderna och uppdelningarna mellan de olika grupperna och individerna.

Bortstötande av den andre: Konstruera en fiende, måla upp denna som elak och få individerna och grupperna att göra motstånd mot denna.⁷⁶

Reifikation

Rådande och dominerande relationer i samhället etableras och blir kvar genom att

⁷⁴ Thompson 1992, s. 62-63

⁷⁵ Ibid, s. 64

⁷⁶ Ibid, s. 65

representera historiska ställningstaganden och händelser som om de vore permanenta, tidlösa och naturliga. Processer framställs som ting eller naturliga händelser på ett sätt så att deras historiska och sociala orsaker förmörkas.

Inom reifikation presenterar Thompson tre olika typiska strategier för symbolkonstruktion: naturalisering, förevigande och normalisering/passivering.

Naturalisering: Historiska och sociala kreationer behandlas som naturliga eller ofrånkomliga. Ett exempel på detta är vad som är manligt respektive kvinnligt.

Förevigande: Ett social-historiskt fenomen fråntas sin historiska karaktär genom att porträtteras som oföränderligt.

Normalisering/passivering: Meningarna bygger på substantiv vilket leder till att en händelse verkar betingad istället för att vara en process.⁷⁷

3.6 Diskurs

En diskurs kan uppfattas som en fixering av betydelse inom ett bestämt domän. Alla tecknen i diskursen är moment och deras betydelser fixeras genom att de skiljer sig från varandra på bestämda sätt. Diskursen etableras genom att betydelse utkristalliseras kring några nodalpunkter som är ett tecken kring vilket de andra tecknen ordnas och får sin betydelse.⁷⁸ Genom diskursen reduceras ett teckens möjligheter att glida ifrån andra tecken. På så sätt skapas entydighet. Alla möjligheter som utesluts av diskursen kallar de politiska teoretikerna Ernesto Laclau och Chantal Mouffe för ”det diskursiva fältet” eller ”det konstitutiva yttre”. De tecken som inte fått sin betydelse fixerad kallas för element och en diskurs uppgift är alltså att göra elementen till moment genom att reducera deras mångtydighet.⁷⁹

Diskurs är ett bestämt sätt att tala om och förstå världen på.⁸⁰ Det diskursanalytiska angreppssättet bygger på strukturalistisk och poststrukturalistisk språkfilosofi, som hävdar att vårt tillträde till verkligheten alltid går genom språket. Med hjälp av språket skapar vi representationer av verkligheten, som aldrig bara är speglingar av en redan existerande verklighet; representationerna bidrar till att skapa den. Detta betyder inte att den fysiska

⁷⁷ Thompson 1992, s. 65-66

⁷⁸ Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 33

⁷⁹ Ibid, s. 34

⁸⁰ Ibid, s. 7

världen inte finns, betydelser och representationer är nog så verkliga, men den får bara betydelse genom diskurs.⁸¹

För kritiska diskursanalytiker är diskurs en viktig form av social praktik som både konstituerar den sociala världen och konstitueras av andra sociala praktiker. Alltså, diskurser inte bara bidrar till att forma och omforma sociala strukturer och processer utan speglar dem också.⁸² Det är det som skiljer kritisk diskursanalys från poststrukturalistisk diskursteori.⁸³

I kritisk diskursanalys hävdas det också att diskursiva praktiker bidrar till att skapa och reproducera ojämlika maktförhållanden mellan sociala grupper, till exempel mellan överklass och arbetarklass, kvinnor och män samt majoriteter och minoriteter. Dessa effekter kallas för ideologiska effekter.⁸⁴ När en journalist bygger på en diskurs som rutinmässigt används inom medierna bidrar denna till att reproducera mediasystemet.⁸⁵

Ett sätt på vilket en journalist kan få en händelse att framstå som ett naturfenomen är genom att skriva/prata i passiv form samt utelämna agenten. Agenten fråntas då ansvaret i satsen och vikten läggs på konsekvenserna istället för på processerna och handlingarna som ledde fram till konsekvenserna.⁸⁶ Av Thompson kallas detta för normalisering/passivering.⁸⁷

Diskursteorin ser objektivitet som beteckningen för det som framstår som givet och oföränderligt, det som till synes inte får sin betydelse genom att skilja sig från någonting annat. Men det är bara till synes. Därför sätter diskursteorin likhetstecken mellan objektivitet och ideologi.⁸⁸

För att sammanfatta kapitlet: journalisterna är alltså inte fria från ideologi, tvärt om – de arbetar utifrån en. För de inom samma kultur kommer tolkningen som journalisten gjort mest troligt att kännas naturlig, att det ”är så det är”, medan andra kulturer inte alls tolkar det journalistiska arbetet på samma sätt. Detta är ideologi i arbete.

⁸¹ Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 15

⁸² Ibid, s. 67-68

⁸³ Ibid s. 71

⁸⁴ Ibid, s. 69

⁸⁵ Ibid, s. 76

⁸⁶ Ibid, s. 87

⁸⁷ Thompson 1992, s. 66

⁸⁸ Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 44

3.7 Objektivitetsproblemet

En av anledningarna till att det är intressant att diskutera om journalister verkligen kan förmedla objektiva nyheter är bland annat för att de producerar och förmedlar verklighetsbeskrivningar vilkas legitimitet beror på att de uppfattas som sanningsenliga och välgrundade⁸⁹. Det handlar alltså om att de ger sig själva statusen av att vara ”objektiva informationsförmedlare”. Objektiv definieras enligt Nationalencyklopedin som ”enbart tar hänsyn till fakta vid bedömning m.m.” med motsatsen subjektiv.⁹⁰

Men är det möjligt att som journalist enbart ta hänsyn till fakta? Kommer inte de personliga värderingarna att prägla produkten genom faktaurval, tolkningar av fakta, ordval etcetera? Torsten Thurén menar att det inte existerar någon objektivitet, eftersom den journalist som ärligt anstränger sig för att inte manipulera ändå omedvetet manipulerar.

Alla människor uppfattar verkligheten genom sina värderingars filter, och därför menar Thurén att det inte finns någon objektivitet.⁹¹

Även i ”Journalistikens spelplan” tas objektivitets- och opartiskhetsfrågan upp och författaren menar att det är en hedersvärdig inställning, men att det är orealistiskt att föreställa sig. Vi bär med oss erfarenheter och upplevelser från uppväxtförhållanden, uppfostran, goda och dåliga erfarenheter, religiösa och andra metafysiska föreställningar, politiska referenser, utbildning och brist på utbildning, kultur och etnicitet och hur mycket annan bråte som helst som formar oss som människor och påverkar vår yrkesutövning, vad vi än sysslar med.⁹²

Ytterligare en forskare som uttalat sig i frågan är Bengt Nerman som menar att det inte går att skilja på objektiv och subjektiv eftersom alla uttalanden görs i ett sammanhang av någon, i en avsikt, till någon. Det vill säga, det journalisterna uppfattar som fakta, eller ”nollpunkten på åsiktsvärdeskalan,” existerar inte. För att kunna beskriva världen måste journalisten, precis som alla andra människor, ansluta sig till en åsikt om hur världen ser ut. Det finns inget facit eller någon ”sanning”. Bara åsikter.⁹³

⁸⁹ Ekström & Nohrstedt 1996, s. 12

⁹⁰ http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=274263&i_word=objektiv, Verifierad: 2005-06-01

⁹¹ Thurén 1988, s. 183

⁹² Lindblom Hulthén 2000, s. 52

⁹³ Josefsson 2002, s. 20

Vi kan alltså konstatera att objektivitetsidealet enbart är ett ideal och omöjligt att uppnå. Journalistiken är i likhet med andra sociala praktiker en normativ praktik genomsyrad av värden och värderingar. Journalistiken ger alltså sken av att vara objektiv och legitimerar sin position genom att anses vara en objektiv informationsförmedlare. Att det inte handlar om objektiva journalister och nyheter är något som belyses allt mer, även utanför journalistkretsarna.

I ”Spelregler för Press, tv och radio” togs saklighet och opartiskhet bort 1975 och ersattes med korrekt och allsidig. I sändningstillståndet för Sveriges Television AB kräver dock lagen fortfarande opartiskhet och saklighet.⁹⁴

Bland annat spelreglerna har haft betydelse för mediemakten genom den legitimitet som dessa ger journalistiken. Reglerna fungerar som en slags avtalsfäst garanti.⁹⁵

Som vi skrev tidigare så sätter diskursteorin och då i synnerhet Foucault likhetstecken mellan objektivitet och ideologi. Han menar alltså att om man accepterar objektiviteten som fenomen är man med och döljer alla alternativa möjligheter till andra synsätt. Därför är objektiviteten ideologisk.⁹⁶

Alltså, journalisterna är inte fria från ideologi, tvärt om – de arbetar utifrån en. För de inom samma kultur kommer tolkningen som journalisten gjort mest troligt att kännas naturlig, att det ”är så det är”, medan andra kulturer inte alls tolkar det journalistiska arbetet på samma sätt.

3.8 Sanningsbegreppet

Sanningsbegreppet, som är intimt förknippat med objektivitet, kan även översättas till metaforen att *spegla* och *överensstämna med verkligheten*. Men vad syftar sanningsbegreppet egentligen på och är det som journalist möjligt att berätta ”sanningen”?

Idag har enligt Mats Ekström och Stig Arne Nohrstedt två eller möjligen tre institutioner förlänats sanningsprivilegier: vetenskapssamhället, medierna och i nära samarbete med vetenskapen – den statliga utredningsapparaten. Dessa institutioner konkurrerar om denna

⁹⁴ Sändningstillstånd för Sveriges Television AB

⁹⁵ Ekström & Nohrstedt 1996, s. 81-83

⁹⁶ Winther Jörgensen & Phillips 2000, s. 44

indirekta makt. De två förstnämnda gör bägge anspråk på att förse medborgare och makthavare med sanna verklighetsbilder. Och som maktresurs har sanningsprivilegiet strategisk betydelse för legitimiteten och den symboliska makten.⁹⁷

Sanningsanspråken uttrycks inom journalistik i termer som saklighet, korrekthet och allsidighet.⁹⁸ Rent begreppsligt och abstrakt innebär kravet på sanning att nyheterna ska överensstämma med verkligheten.⁹⁹

Jesper Strömbäck anser att det är omöjligt att ge hela bilden av sanningen inom ett entimmes program, inom ett halvtimmes nyhetsprogram eller ett två minuters nyhetsinslag.¹⁰⁰ Och eftersom medierna i princip jämt arbetar med begränsade publiceringsformer (eventuellt men undantag för Internet) så skulle det betyda att konsumenterna nästan aldrig får ta del av hela förloppet.

Om medierna skulle tillåta sig att ge utrymme till ett längre och bredare förlopp av en händelse, hur många skulle då läsa/lyssna/titta på den? Är det inte så att för att behålla konsumenterna krävs det en kort och koncist artikel eller inslag?

I boken "Makt och Medier" tar Jesper Strömbäck upp "framingteorin" som kan översättas till gestaltningsteorin. "Framingteorin" handlar om att alla beskrivningar av verkligheten måste vara begränsade, i synnerhet i medier som tävlar med varandra och med annat om människors uppmärksamhet. När journalisten beskriver skeenden väljs vissa fakta bort medan andra får stort utrymme. Därför kan varje beskrivning av någonting ses som en gestaltning av det beskrivningen handlar om. Att dessa gestaltningar skiljer sig från verkligheten är en självklarhet, annars hade det inte varit en gestaltning utan en beskrivning. Av detta följer att varje gestaltning är en tolkning, och därmed mer eller mindre öppen för subjektivitet.¹⁰¹

Men speglingen då, denna så inflytelserika metafor? Ekström och Nohrstedt menar att den metaforen lever kvar än idag, trots att den knappast stämmer överens med journalisters erfarenheter. Journalister speglar inte – de *skapar*...¹⁰²

Även Foucault anser att kunskap inte bara speglar världen utan även skapar den. Sanningen skapas av diskurser – kunskapsregim. När vi undersöker sanningen så skapar vi alltså

⁹⁷ Ekström & Nohrstedt 1996, s. 256

⁹⁸ Ibid, s. 170

⁹⁹ Ibid, s. 224

¹⁰⁰ Media åtta, 2005-04-17

¹⁰¹ Strömbäck 2004, s. 216-217

¹⁰² Ekström & Nohrstedt 1996, s. 27

sanningen utifrån våra sanningsregimer. Inom vår diskurs skapas sanningseffekter, men det är inte sanningar.¹⁰³

Orsaken till att metaforen om speglingen än idag lever kvar kan vara att denna så inflytelserika samhällsinstitution för sin legitimitet är beroende av denna metafor.¹⁰⁴

Journalistiken anses alltså vara både objektiv och ger anspråk på att tillhandahålla sanningen.

John Fiske anser att nyheterna bör presenteras i en form som avstår från att ge intryck av allvetande. Endast på detta sätt, menar han, inbjuds publiken att själva aktivt ta ställning till innehållet.¹⁰⁵

¹⁰³ Winther Jørgensen & Phillips 2000, s. 21

¹⁰⁴ Ekström & Nohrstedt 1996, s. 26-27

¹⁰⁵ Ibid, s. 268

4. Tidigare forskning

Efter att ha gått igenom tidigare forskning och publikationer har vi inte hittat någon studie som är identisk med vårt undersökningsproblem. Av den anledningen kommer vi här främst att beröra det som handlar om bakgrunden till vår forskning, alltså hur den vardagliga journalistiken ser ut i samhället i dag. Vi har valt att dela in kapitlet i tre avsnitt: "Effekter rörande mediernas makt", "Journalistikens möjligheter att beskriva verkligheten" och "Undersökande journalistik".

4.1 Effekter rörande mediernas makt

I boken "Mäktiga massmedier" har Kent Asp på ett bra sätt beskrivit den varierande synen på massmedierna och dess effekter. Där skriver han att under tidsperioden från första världskriget till andra världskriget dominerade föreställningen om att medierna var allsmäktiga. Detta kallas bland annat för "injektionsnålsmodellen" och "The Magis Bullet Theory". Man antog då att samma medieinnehåll fick samma effekt på alla människor och det skedde direkt utan påverkan av omgivningen eftersom individerna sågs som socialt isolerade. Föreställningen om de allsmäktiga medierna byggde dock mest på teoretiska antaganden och någon mer omfattande empirisk prövning fanns inte. Mottagarstudier började genomföras på 1930-talet och denna konfrontation mellan teori och verklighet kom att resultera i en total omvärdering av den tidigare föreställningen av massmediernas effekter. De allsmäktiga medierna "förvandlades" runt år 1940 till de maktlösa medierna.

Det är svårt att ange exakt när brytningen med synen om medierna som maktlösa skedde. I början av 1970-talet kan man dock märka en påtaglig tendens till ett förnyat intresse för studiet av massmediernas effekter. Vad som hände var att man från 1970-talet och framåt har sett massmedierna som mäktiga, dock inte allsmäktiga.

4.2 Journalistikens möjligheter att beskriva verkligheten

En bok som belyser skillnaden mellan idealet och verkligheten är "Journalistikens etiska problem" av Mats Ekström och Stig Arne Nohrstedt. Forskarna har följt nyhetsarbetet på ett antal redaktioner runt om i landet, där de både har gjort deltagande observationer och intervjuer på redaktionerna. Undersökningen visar att honnörsord som sanning, korrekthet och kritisk granskning ges skiftande innebörd beroende på omständigheterna. Ekström och

Nohrstedt menar också att det inte är ovanligt att de fått svaren att "det sitter i väggarna" när nyhetsvärderingen kommer på tal och att vissa reportage är "ett vanligt rakt jobb". De diskuterar även om självständig och oberoende journalistik är så värdefull för demokratin att det mycket väl uppväger de brister i den journalistiska etiken som sammanhänger med osäkerheten och oenigheten om dess tillämpning. De menar också att publiken är utelämnad åt medieprodukterna vilkas kvalitet den inte kan bedöma, inte för att allmänheten skulle sakna fattningsförmåga utan på grund av sekretessen runt journalistiska bedömningar. I det sista kapitlet framför de några förslag om utkrävande av giltighetsansvar gällande tydliga anspråk, intern självkritik (att bland annat våga kritisera en kollegas verk) och extern granskning, som kräver att publiken/allmänheten ska få större möjligheter att ta ställning till kvaliteten i journalistiken. De föreslår också någon form av "news watch-institut" med garanterad rätt att granska nyhetsjournalistiken. Deras tanke är att allmänheten ska kunna vända sig till institutet och begära att en viss redaktions arbete granskas lite mer systematiskt och att resultatet sedan blir offentliggjort i exempelvis återkommande årsrapporter.

En annan som har synpunkter på journalistiken idag är Bengt Nerman som i sin bok "Den offentliga lögnen" hävdar att vi under de senaste två decennierna har fått en instans i samhället – media – som utan demokratiskt mandat och utan demokratisk insyn fungerar som både polis, åklagare, domare och statskyrka. Denna instans har i basen inte ett samhälls- utan ett lönsamhetsuppdrag.

Han ställer sig även kritisk till hur det går till när medierna granskar makten eftersom han anser att det egentligen bara handlar om att se till så att statsmakten "håller reglerna". Journalisterna går inte utanför och ifrågasätter makten. De säger bara "gör som du ska". De följer spelet och frågar om spelarna har följt reglerna. Kort sagt, de går in i ett system som någon annan redan har definierat och sedan försvarar de och övervakar det systemet.

I boken "Makt och medier" tar Jesper Strömbäck upp "framingteorin" som kan översättas till gestaltningsteorin. Den handlar om att alla beskrivningar av verkligheten måste vara begränsade eftersom journalisten vid beskrivning av skeenden väljer bort vissa fakta medan annat får stort utrymme.

Strömbäck skriver även om "Agenda-settingteorin" som handlar om att medierna talar om för oss vilka ämnen vi ska anse vara viktiga men inte vad vi ska tycka om dessa ämnen.

Han tar också upp varför vissa händelser får stort utrymme i medierna medan andra inte får det. Händelsen måste passa mediernas format, dess organisation, interna arbetsvillkor, normer

och behov av uppmärksamhet. Dit hör, enligt Strömbäck, sådana händelser eller sådana fakta som kan tillspetsas, förenklas, polariseras, intensifieras, konkretiseras, personifieras eller som passar in i de stereotyper som antingen finns inom nyhetsorganisationen eller i den kultur mediet verkar inom. Strömbäck kallar detta för medielogik.

Ett annat försök att förklara varför vissa saker uppmärksammas i medierna medan andra inte gör det är genom teorin om ”tystnadsspiralen”. Den utgår från att människan är en social varelse som lyssnar till opinionsklimatet och anpassar sig till det på så sätt att han eller hon blir mindre villig att uttrycka sina åsikter om dessa inte tros delas av majoriteten.

4.3 Undersökande journalistik

En bra och sammanfattande bok om den undersökande journalistiken är Anders Löwenbergs ”Undersökande journalistik”, där han menar att allt fler journalister i Sverige har tröttnat på den ytliga nyhetsjournalistiken och att vara maktens megafoner. I inledningen till boken diskuterar han bland annat vad den undersökande journalistiken är och vad som driver journalisten. Han tar sedan upp allt från förundersökningen till publiceringen. Dessutom finns ett avslutande kapitel om kartläggningens ABC.

Idag har den granskande journalistiken en hög ideologisk status samtidigt som den har svårt att göra sig gällande i praktiken eftersom den är dyr och endast undantagsvis lönsam. För etermediernas del har det granskande uppdraget även kombinerats med krav på opartiskhet och saklighet. Detta skriver Mats Deurell i sin D-uppsats ”Finns den kritiska journalistiken?” Han fortsätter med att förklara att en viktig uppgift för den kritiska journalistiken är att se till att konflikter synliggörs och att beskriva koncensusuppfattningar som just sådana och inte som sanningar. Vilka alternativ som finns ska fram. I en demokrati är det viktigt att medborgarna är välinformerade, ansvarstagande och har ett kritiskt sinnelag. En kritiskt inriktad journalistik stärker förmodligen medborgarnas kritiska kompetens.

Enligt både svenska och utländska medieforskare handlar nyhetsarbetet i praktiken om att så effektivt som möjligt (till lägsta möjliga kostnad) producera nyheter som ger mediet största möjliga läsekrets (intäkt). Arbetsrutiner, tidspress, resursbrist och konkurrens präglar verksamheten. Handlingsfriheten och valfriheten är mycket liten på redaktionerna.

Det finns ett flertal kortare, intressanta rapporter som behandlar den grävande journalistiken i Sverige. Gunnar Nygren har skrivit ”Belönad granskning – kommunalt grävande belönat med

Guldspade 1991-2001” och ”Granskning med förhinder – lokaltidningarnas granskning i fyra kommuner”. Karin Lidström har vid Högskolan i Gävle – Sandviken skrivit en c-uppsats med namnet ”Undersökande journalistik – utveckling och villkor på Arbetarbladet i Gävle”.

5. Journalistik i praktiken

Det journalistiska idealet är en sak. Journalistik i praktiken är en helt annan. I kapitel tre redogjorde vi för den kritiska teoribildningen och där kom vi fram till slutsatsen att ingen är fri från ideologi – således inte heller journalister. Journalister legitimerar makten och reproducerar rådande strukturella förhållanden, oftast omedvetet. I det här kapitlet ska vi se närmare på vilka praktiska omständigheter som hindrar journalister från att fullfölja det journalistiska uppdraget.

5.1 Journalistikens strukturella villkor

I "Journalistikens etiska problem" skiljer Mats Ekström och Stig Arne Nohrstedt ut fyra olika strukturer och villkor som möjliggör och begränsar nyhetsarbetet och tillämpningen av olika etiska ideal. Reporterpraktikens strukturella villkor är:

- Övergripande strukturer – Generella och varaktiga ideologier, värderingar, traditioner, lagstiftning, ekonomiska strukturer och maktstrukturer, medieinstitutionerna och deras relation till andra samhällsinstitutioner.
- De specifika organisationernas/redaktionernas struktur – Den sociala organiseringen av arbetet på en viss nyhetsredaktion, på specifika redaktioner eller typer av redaktioner; strukturer och villkor som präglar den miljö där arbetet sker, policy, etablerade normer, hierarkier och så vidare.
- Handlingsmönster och social interaktion – Handlingsmönster – rutiner, ritualer och strategier – liksom formerna för den sociala interaktionen mellan olika aktörer inom nyhetsorganisationen samt till exempel mellan journalister och källor.
- Individen – Journalisters mer specifika sociala och biografiska erfarenheter, vanemässiga handlingar och värderingar, vilka influerar ställningstaganden i det konkreta arbetet.¹⁰⁶

Förutom de övergripande strukturerna som vi beskrev i kapitel tre finns det alltså ytterligare nivåer som begränsar journalistiken. Det handlar om allt från strukturen på organisationen eller redaktionen ända ner till den enskilda individen.

¹⁰⁶ Ekström & Nohrstedt 1996, s. 33

5.2 Journalistiken som företag

”Pengar är en förutsättning för ord”, skriver Ingela Wadbring i ”Medierna och demokratin”. Och visst har hon rätt. Medieföretagen är precis som vilka andra företag som helst: Inga pengar – ingen verksamhet.¹⁰⁷

Traditionellt sett har medieföretagen inte med självklarhet varit vinstmaximerade, utan snarare drivna av en idé, en publicistisk idé. Idag är det inte sällan tvärt om. Konflikten ligger i huruvida nyheten ses som en vara – en journalistisk affärsidé – eller som samhällsinformation.¹⁰⁸

Medieföretagen är, som alla företag, bundna till en marknad, underkastade ekonomiska villkor med krav på vinst och investeringar. De säljer journalistik. Men medierna säljer inte bara journalistik. De säljer även annonser, fiktiva berättelser och underhållning av sådant slag som knappast kan räknas som journalistik. Hur kombinationen av detta material ser ut beror naturligtvis på vilken marknad mediet verkar inom, hur affärsidén ser ut och vilket medium det handlar om.¹⁰⁹

Gemensamt för all medieverksamhet är dock att de kostar pengar och de kommersiella förutsättningarna är därför av mycket stor betydelse. Det pågår en debatt om huruvida medierna idag är mer marknadsstyrda än tidigare och det kan konstateras att medier i princip alltid har varit kommersiella och beroende av lönsamhet, men att tendensen är att ekonomiska målsättningar med tiden har blivit allt viktigare jämfört med parallella publicistiska mål.¹¹⁰

Begreppet kommersialisering har ofta använts i debatten för att beskriva mediernas förändrade ställning på marknaden. Med begreppet avses för det första att medierna i större utsträckning än tidigare är reklamfinansierade. För det andra avses journalistiken som sådan, att den blivit mer sensationell i sin inriktning för att locka stora publikskaror och därigenom tjäna mer pengar. För det tredje innebär kommersialisering att mediernas lönsamhet sätts i fokus på ett annat sätt än tidigare.¹¹¹

Kort sagt, alla medier är, om än i något olika grad, beroende av annonsörer (bortsett från Public service och en del mindre tidningar) och en tillräckligt stor publik.

¹⁰⁷ Wadbring 2004, s. 127

¹⁰⁸ Hultén 1996, s. 122

¹⁰⁹ Ibid

¹¹⁰ Wadbring 2004, s. 127

¹¹¹ Ibid, s. 127-128

När målet är att nå en stor publik ligger det nära till hands att marknadsanpassa journalistiken. Men vad ska räknas som journalistiskt motiverade satsningar och vad är marknadsanpassning? Denna konflikt finns även inom Public serviceföretag.¹¹² Den ökade kommersialiseringen av de privata etermedierna har nämligen påverkat även den icke-kommersiella mediemarknaden.¹¹³

Enligt Mats Deurells sammanställning av vad olika medieforskare anser så hävdar alla att nyhetsarbetet i praktiken handlar om att så effektivt som möjligt (till lägsta möjliga kostnad) producera nyheter som ger mediet största möjliga läsekrets (intäkt). Arbetsrutiner, tidspress, resursbrist och konkurrens påverkar verksamheten.¹¹⁴ Även om effektiv journalistik inte ska likställas med dålig journalistik, är det självklart att någon grävande journalistik inte kan genomföras med effektivitet som honnörsord.

Det är bara att konstatera, god journalistik kostar i allmänhet pengar och medieföretagens bedömningar av huruvida dessa satsningar är lönsamma eller inte varierar. Sett ur ett kortare perspektiv är journalistik alltid en kostnad, men kan i ett längre perspektiv tillföra företaget inkomster genom att det förknippas med en viktig och trovärdig nyhetsförmedling och därmed locka både annonsörer och publik.¹¹⁵

5.3 Nyhetskriterier

Det finns ingen absolut definition av ordet ”nyhet” men de flesta skulle nog säga att nyheter är sådant som står i tidningen och som tas upp på nyheterna. Vidare skulle många hävda att en nyhet är någonting som har hänt på riktigt, alltså ingenting som reportern har hittat på. Dessa påståenden är inte oriktiga i sak, men de lämnar en hel del osagt.

En som har en betydligt mer detaljerad och kritisk inställning till vad en nyhet är och hur den blir till är Bengt Nerman: ”En nyhet är en produkt av en massmedieindustri. Det är viktigt att förstå att det media rapporterar om som en ”händelse” inte är någonting som ligger färdigt ute i naturen och väntar på att bli hämtat. En händelse är ett namn som media ger en viss typ av skeende, som media valt ut. Och i massmedia börjar händelsen vid en viss punkt, och avslutas

¹¹² Hultén 1996, s. 125

¹¹³ Ibid, s. 136

¹¹⁴ Deurell 1997, s. 30

¹¹⁵ Nord & Strömbäck 2004, s. 32-33

också vid en punkt. (...) En nyhet är någonting som skapas utifrån massmedias egna kriterier.”¹¹⁶

Vid närmare eftertanke inser de flesta att Bengt Nerman har rätt. Självklart väljer medierna ut vilka saker de ska rapportera om, på vilket sätt det ska rapporteras och vad som ska få stort utrymme. Däremot är det tveksamt om alla håller med om att en nyhet ”skapas”. Att rapportera om en händelse är inte detsamma som att skapa en händelse, så är det verkligen riktigt att hävda att en reporter genom sin rapportering har skapat en nyhet? Det är naturligtvis skillnad mellan en händelse och en nyhet, eftersom en händelse inte klassas som en nyhet förrän den har förekommit i medierna. Frågan är bara om reportern och/eller mediet verkligen skapade den.

Vilka nyhetskriterierna är finns det naturligtvis skilda åsikter om. Här följer några generellt gångbara:

- Något som läsaren tidigare inte visste
- Något som läsaren har behov, nytta eller nöje av att få veta
- En ovanlig, nyss inträffad händelse
- En process som får konsekvenser för många
- En åsikt som kan leda till konsekvenser för läsaren eller delar av läsekretsen
- Beslut som har betydelse för läsaren
- Människors upplevelser, som läsaren kan identifiera sig med
- Något överraskande som griper tag i läsaren
- Nyheten är exklusiv för läsaren¹¹⁷

Det räcker dock inte att någon eller några av kriterierna ovan är uppfyllda för att någonting ska få medialt utrymme. Det finns faktorer som automatiskt slår ut vissa saker från att figurera i medierna och andra faktorer som gör att en händelse får stor uppmärksamhet. Bengt Nerman beskriver det så här: ”Om man sökte ett idealt objekt för massmediernas språk och uppmärksamhet skulle en boxningsmatch ligga bra till: en liten, väl upplyst scen, två kombattanter som kan vinna eller förlora, slag att registrera, blod att visa och berätta om och så stränga regler och domare. Man följer spelet och frågar om spelarna har följt reglerna.”¹¹⁸

¹¹⁶ Josefsson 2002, s. 23

¹¹⁷ Amnestäl 2002, s. 70-71

¹¹⁸ Nerman 1997, s. 52-53

Förutom att händelsen, som vi tidigare nämnt, bland annat bör vara ovanlig, nyss inträffad, innehålla ett beslut som har betydelse för läsaren eller är exklusiv för läsaren finns det ytterligare kriterier den måste uppfylla för att få kvala in som en nyhet. Händelsen måste passa mediernas format, dess organisation, interna arbetsvillkor, normer och behov av uppmärksamhet. Dit hör sådana händelser eller sådana fakta som kan tillspetsas, förenklas, polariseras, intensifieras, konkretiseras, personifieras eller som passar in i de stereotyper som antingen finns inom nyhetsorganisationen eller i den kultur mediet verkar inom. Det kallas medielogik.¹¹⁹

Med en ökad konkurrens om tittarnas/läsarnas uppmärksamhet har det också blivit allt viktigare att kunna utnyttja formspråk och dramaturgi för att den egna texten ska förstås som en viktig, unik och uppseendeväckande nyhet.¹²⁰

Ett annat försök att förklara varför vissa saker uppmärksammas i medierna medan andra inte gör det är genom teorin om ”tystnadsspiralen”. Den utgår från att människan är en social varelse som lyssnar till opinionsklimatet och anpassar sig till det på så sätt att han eller hon blir mindre villig att uttrycka sina åsikter om dessa inte tros delas av majoriteten.¹²¹

Konsekvensen av detta blir att den åsikt som uppfattas som majoritetsåsikt blir den åsikt som framförs offentligt. Här spelar medierna en central roll eftersom det är främst via medierna som människor hämtar sin information om opinionen och dess styrka. När en åsikt framförs av medierna framstår den mer som en majoritetsåsikt vilket gör att de som anser motsatsen tror sig befinnas i minoritet och de blir då mindre benägna att uttala sig. Kort sagt, en tystnadsspiral har bildats!¹²²

Norrmännen Johan Galtung och Marie Holmboe Ruge lanserade sin teori om vad som styr innehållet på tidningarnas utlandssidor i en fredsforskningstidskrift på 1960-talet. De visade att en händelse som uppfyller vissa kriterier – oväntad, konflikt, elitpersoner etcetera – tenderade att få stort nyhetsvärde för medierna. Senare har denna teori används för att bortförklara och legitimera dålig journalistik. Teorins teser har blivit allmängods inom journalistkåren och beskrivs ibland som ofrånkomliga lagar för massmedierna.¹²³

¹¹⁹ Strömbäck 2004, s. 157-158

¹²⁰ Ekström & Nohrstedt 1996, s. 89

¹²¹ Strömbäck 2004, s. 118

¹²² Ibid, s. 122

¹²³ Deurell 1997, s. 28

I Sverige har till exempel massmedieforskaren Jörgen Westerståhl dragit slutsatsen att bilden av samhället är skev och felaktig i tidningar, radio och tv. Han anser att de innehåller för mycket kritik och eländesjournalistik och att nyhetsjournalistiken sedan 1968 har varit vänstervriden och konfliktorienterad. Andra forskare menar att journalistiken snarare fungerar som en samhällsbevarare genom att förmedla den härskande klassens ideologi och världsbild.¹²⁴

Vad som ändå står klart är att mediebilden av verkligheten och verkligheten i sig inte är samma sak. I vissa fall har det varit så att medan det verkliga problemet har minskat så har frågan stigit på mediedagordningen. Bland annat visade Folke Johansson och Jörgen Westerståhl för några år sedan att brottsjournalistiken har varierat i omfattning över tid, oberoende av den faktiska brottslighetens utveckling. Skillnaden mellan verkligheten, ett minskande problem, och bilden av verkligheten, ett växande problem, kan således vara betydande. Avgörande är bland annat hur väl de möjliga nyheterna passar medielogiken.¹²⁵

Således är det alltså så att medierna kan göra vissa händelser eller skeenden till nyheter, trots att verkligheten inte ser ut på det viset. Det är kanske inte så konstigt för tidningar, radioprogram och tv-sändningar måste fyllas. Vad skulle konsumenterna tycka om en minuts tystnads i kvart i fem Ekot eller en tom sida i morgontidningen?

I ”Media åtta”, ett program som gick av stapeln söndagen den 17 april 2005, fick Jesper Katz, före detta mediestrateg för Junilistan, frågan om vad som är den svagaste punkten, om det är att journalister alltid är öppna för en nyhet.

Jesper Katz: Vad är den svagaste punkten? Jag tror att det är... det är att man alltid kan presentera allting med en ny infallsvinkel. Det gäller att vara kreativ och om man kan presentera något som nytt så är de [journalisterna] intresserade.

Programledaren Susanna Popova: Men är det så dessutom att du låtsas att det här är en nyhet och det låtsas journalisterna också? Det ingår i det här givandet och tagandet men båda två vet att det här är bara lite omstuvad gammal skåpmat?

Jesper Katz: Ibland, i vissa fall så är det så.¹²⁶

¹²⁴ Deurell 1997, s. 29

¹²⁵ Strömbäck 2004, s. 164

¹²⁶ Media åtta, 2005-04-17

Något som också bör tas upp i det här sammanhanget är om alla frågor verkligen kan tas upp. ”Kärnområdesprincipen” går ut på att demokratin visserligen förutsätter att åsikter kan ifrågasättas och att kontroversiella frågor belysas från olika håll. Principen menar dock att allting varken kan eller bör ifrågasättas. Massmediernas uppgift är inte bara att informera och ifrågasätta, den är också att binda samhället samman, att skapas konsensus. Det innebär att det i alla samhällen finns en gräns för vilka åsikter som är acceptabla. Inom kärnområdet får åsikter fritt debatteras, men utanför de utstakade gränserna befinner sig en vildmark där otillåtna och oanständiga åsikter befinner sig. Dessa åsikter ska helst hamna i den så kallade tystandsspiralen, de ska tyna bort och försvinna av brist på näring.¹²⁷

¹²⁷ Thurén 1988, s. 184

6. Grävande journalistik

När vi nu har rätt ut hur journalistik fungerar i praktiken, och vad som påverkar den, kommer vi till kärnan i denna uppsats; nämligen att undersöka den grävande journalistiken. Att granska är en av medias tre uppgifter som presenterades i pressutredningen 1994¹²⁸ och det är det vi i denna uppsats ämnar att undersöka – mediernas roll som granskare.

6.1. Vad är grävande journalistik?

Om vi säger gräva, vad tänker du på då? Kanske att gräva en grop i marken, att få fram något som legat gömt? I sådana fall tänker vi likadant.

I Nationalencyklopedin definieras den undersökande/grävande journalistiken som ”journalistik som syftar till att på ett mer grundläggande sätt belysa ett fenomen, ofta i avsikt att avslöja oegentligheter”¹²⁹

I ”Undersökande journalistik” skriver Anders Löwenberg att den tredje statsmaktens representanter inte har fått sitt uppdrag för att springa på presskonferenser och passivt förmedla budskap.¹³⁰

Här kan vi även återknyta till det journalistiska uppdraget som vi talade om tidigare. I Journalisternas handlingsprogram står det: ”En viktig uppgift för journalistiken är att ge utrymme i massmedierna till dem som har små eller inga möjligheter att göra sina röster hörda. Journalistiken ska i första hand tjäna de röstsvaga, inte makthavarna.”¹³¹ Vi behöver knappast tillägga att presskonferenser i regel hålls av människor med makt. Den 87-åriga änkan som är missnöjd med sin pension kallar inte till presskonferens.

I ”Undersökande journalistik” avslutar Löwenberg ett resonemang med Robert W. Greenes definition av undersökande journalistik. Greene är en av dem som har betytt mest för denna typ av journalistik i USA. Dennes tolkning är:

- Undersökningen ska vara gjord av reportern. Det är alltså inte undersökande journalistik att publicera hemliga dokument.
- Materialet ska innehålla väsentlig information som läsarna bör känna till.

¹²⁸ Lindblom Hulthén 2000, s. 7

¹²⁹ http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_sect_id=335644&i_history=1,%20, Verifierad: 2005-06-01

¹³⁰ Löwenberg 1995, s. 15

¹³¹ Lindblom Hulthén 2000, s. 6

- Någon vill dölja eller hemlighålla uppgifterna.¹³²

Jesper Strömbäck ställer i boken ”Medierna som fjärde statsmakt – en studie av innebörden av begreppet granskande journalistik” en lista på krav för granskande journalistik för att skilja den från vad han kallar ”pseudogranskande” journalistik: ”Den granskande journalistiken utmärks av att vara undersökande, faktabaserad, självständig, inom rimliga gränser öppen i fråga om metoder, källor och tillvägagångssätt, samt av att den handlar om makt och maktutövning eller frågor med relevant för maktutövandet”¹³³

Mats Ekström och Stig Arne Nohrstedt definierar i ”Journalistikens etiska problem” kritisk granskning så här: ”Det är ett arbete där man under en något längre period fördjupar sig i en viss problematik, och tar fram en annan kunskap om verkligheten än den man får genom ytliga iakttagelser, via utspel och uttalanden från politiker, via myndigheternas informationsansvariga etcetera. En kritisk granskande journalistik kännetecknas av att man inte tar det sagda och uttalade för givet utan intar ett mer misstroget sätt”¹³⁴

Den undersökande journalistiken arbetar enligt James S Ettema och Theodore L Glasser utanför det etablerade nät av källor som levererar en på förhand rättfärdigad kunskap. Den undersökande journalistiken tar på sig ett större ansvar för att underbygga och bekräfta kunskapen. Det handlar om att kunna gallra bland tips, att värdera fakta, samla på sig bevis och pröva alternativa tolkningar eller förklaringar, för att sedan kunna presentera en berättelse som ofta har tydliga moraliska implikationer. De relativt höga kraven på att kunna belägga sanningshalten i presenterade uppgifter hänger enligt Ettema och Glasser samman med det moraliska ansvar den undersökande journalisten har inte minst genom de konsekvenser som olika utpekanden kan få. Berättelserna kan ju som exempel peka ut vissa personer som skyldiga till brott och omoraliska handlingar, eller framställa företag i så ogynnsam dager att det leder till konkurser.¹³⁵

Det finns alltså ingen gemensam form för hur undersökande/grävande journalistik ska se ut. Men Gunnar Nygren, som i sin rapport ”Belönad granskning”, har studerat de journalistiska granskningar som belönats med Guldspaden 1991-2001, har där definierat några gemensamma drag som framträder i den massmedieteoretiska analysen:

¹³² Löwenberg 1995, s. 16

¹³³ Strömbäck 2003, s. 28

¹³⁴ Ekström & Nohrstedt 1996, s. 102

¹³⁵ Ibid, s. 23

- Istället för en mer passiv refererande nyhetstext är språket i de undersökande reportagen mer aktivt. Reportrarna berättar vad de har fått fram i sina undersökningar istället för att utgå ifrån vad olika källor säger.
- I några fall utvecklas nyhetsprosan till en mer berättande stil som också inrymmer egna tolkningar och analyser. Flera av texterna är medvetet uppbyggda utifrån en grundläggande retorisk modell – ”så här säger man från officiellt håll att det är och så här är det egentligen...”.
- Artikelserierna försöker befinna sig på olika steg på abstraktionsstegen, att ge både de stora sammanhangen och exemplen som konkretiserar det man vill berätta.
- Dramatisering är en viktig metod även för den undersökande journalistiken. Det kan ske genom bildval och genom layouten. Men det kan också göras i texten genom att betona det hotfulla och låta ansvariga stå till svars i förhörsliknande ”fråga-svar”-intervjuer.
- Reporterns egen närvaro är viktig. Reportern är den som granskar på läsarens uppdrag, och tidningen lyfter gärna fram att man själv står för uppgifterna. I texten syns reporterns närvaro i ett direkt tilltal till läsaren, som till exempel ”Detta är en lögn”. Det finns retoriska frågor och en tydlig tendens i texterna, istället för en neutral och opartisk form.
- Genom reportagets form kan iakttagelser i miljön, av hur människor ser ur och rör sig och andra detaljer tillsammans bygga upp undertexter som blir en del av den helhet som reportrarna vill beskriva. De analyserade texterna är väl genomarbetade, och säkert omskriva ett antal gånger.¹³⁶

6.1.1. Definition: Grävande journalistik

Nu har vi talat om både grävande och undersökande journalistik samt granskning.

Definitionerna är minst sagt oklara och ges ofta olika innebörd av olika forskare och journalister. Ibland anses de vara synonyma – ibland inte.

Gunnar Nygren har i sin rapport ”Belönad Granskning” gjort ett försök att definiera granskning, undersökande journalistik och grävande journalistik. Utan att ge anspråk på att hans definitioner är mer sanna än någons annars har vi valt att i fortsättningen referera till hans definition av de tre begreppen:

¹³⁶ Nygren 2003:A, s. 35

Granskning – detta är det vidaste av de tre begreppen. Den granskande rollen är något som en journalist alltid bär, eller borde bära, med sig. Där ligger allt från urvalet av nyheter, val av källor och källkritik till presentation och gestaltning.

Undersökande journalistik – en direktimport av det amerikanska ”investigate reporter”. Det är ett snävare begrepp än granskning, och står för den mer sällsynta form av journalistik då reportern under en längre tid kan gå djupare än vanligt i en fråga, där reportern i största möjliga utsträckning bygger på förstahandskällor och egna undersökningar.

Grävande journalistik – är också ett snävare begrepp än granskning och används ofta synonymt med undersökande journalistik. Det anknyter till den amerikanska termen ”muckraking” och utgår från att det är någon form av maktmissbruk och missförhållanden som ska fram. Begreppet anknyter till den mer begränsande synen som Löwenberg ger uttryck för när han citerar de amerikanska föregångarna som betonar att det ska handla om avslöjanden av något som någon vill dölja. En tradition som också betonar att det finns klara ställningstaganden i denna ”reningsprocess” där maktavarnas oegentligheter dras fram i offentligheten.¹³⁷

6.1.2. Förutsättningar för grävande journalistik

Om nu den grävande journalistiken är så bra, varför används den då så småskaligt? Egentligen har vi undermedvetet redan tagit upp flera av orsakerna. Grävande journalistik kostar pengar. Grävande journalistik tar mycket tid. En grävande journalist arbetar ibland under en lång tid med ett projekt för att sedan inse att storyn helt enkelt inte håller eller att materialet inte kan eller bör publiceras.

Det handlar både om tid och utrymme att gå ett steg längre och om kunskaper för att kunna göra det. På många redaktioner blir det färre specialreportrar och färre journalister som ska klara av att fylla tidningar och sändningar med snabba nyheter.¹³⁸

Den publicistiska idén är, som vi nämnde tidigare, ofta utbytt mot en företagsinriktad idé. Det handlar alltså om vilka intressen de styrande på företaget eller tidningen har. Sune Olofson, debattredaktör för Svenska Dagbladet, uttrycker det så här: ”Undersökande journalistik är bara en fråga om tid och resurser”.¹³⁹

¹³⁷ Nygren 2003:A, s. 13

¹³⁸ Nygren 2004, s. 301

¹³⁹ Löwenberg 1995, s. 16

Tid och resurser går hand i hand eftersom en tidning eller ett tv-program med god ekonomi kan anställa fler reportrar som då kan syssla med grävande journalistik. Frågan är bara hur många redaktioner som väljer en mer seriös journalistik framför en större vinst.

Slutsatsen vi idag kan dra – efter att ha betraktat medierna i samhället – är att de flesta prioriterar vinsten.

Men kan inte grävande journalistik löna sig? Tjänar inte en redaktion i förlängningen på att under en viss tid frikoppla reportrar från den dagliga nyhetsrapporteringen?

Även om flera reportrar ägnar månader åt att gräva och under den tiden inte producerar en enda bokstav är Erik Fichtelius, och många med honom, övertygade om att den nerlagda arbetstiden tjänas in när materialet väl börjar publiceras.¹⁴⁰

Det sägs att grävande journalistik är dyrbar, tar lång tid och mycket kraft. Resultatet kanske blir magert mätt i spaltmeter och programrutor. Men journalisten Roland Hjelte menar att det är ett felaktigt sätt att se på saken. Under ett initialskede kanske det förhåller sig så, men på sikt är det en god investering.¹⁴¹

Journalisten Jan Wifstrand menar i boken ”Undersökande journalistik” att även ens värsta antagonister får respekt för redaktionen när den visar sig kapabel att ta fram kontroversiellt material. Hela organisationen gagnas. Tidningens källnät förbättras. Allt fler vill ha med tidningen att göra, eftersom de ser att den klarar av att hantera information. Varje gång tidningen lyckas ökar stoltheten och känslan av kompetens. Men framför allt blir utbytet en journalistik som inte är styrd av avsändaren, utan ett resultat av eget arbete. ”Om vi inte själva bedriver researcharbete för att ta reda på hur det verkligen förhåller sig, är vi för evigt dömda att ge en falsk bild av verkligheten. På sikt tillfredsställer det ingen,” menar Wifstrand.¹⁴²

För de få journalister som idag har privilegiet att få arbeta med ”ett gräv” är förutsättningarna för en mer kvalitativ och god journalistik bättre än för de ofta stressade nyhetsjournalisterna, då produktionskraven är höga på många redaktioner. Trots att tid och pengar kanske inte är obegränsade ens för den grävande journalisten är skillnaden ändå betydande. Den grävande journalistiken har således bättre förutsättningar än nyhetsjournalistiken att undersöka samhället på djupet och att inte bara att granska makten, utan också att försöka förklara varför

¹⁴⁰ Löwenberg 1995, s. 49

¹⁴¹ Ibid

¹⁴² Ibid, s. 50

samhället ser ut som det gör. Den har alltså potential att nominera rådande strukturella förhållanden.

6.2. Grävande journalistik i ett historiskt perspektiv

För den som vill bli känd på sin journalistik är grävande journalistik som innehåller ett riktigt kontroversiellt avslöjande ett bra sätt. Många i Sverige känner till exempel till så väl Watergate-, som IB-affären. Båda genomfördes i början av 1970-talet men är än idag välbekanta för gemene man.

Metoderna som användes i båda fallen är i många fall diskutabla. Något avancerat wallraffande var det inte tal om, men hemliga källor och alternativa metoder för att få ut information förekom.

6.2.1. Watergateaffären

Det mest kända journalistiska arbetet genom tiderna måste vara Watergateaffären. Det var en politisk skandal som utspelade sig 1972-1974 och avslöjades av de båda Washington Post-journalisterna Carl Bernstein och Bob Woodward.¹⁴³ Watergateaffären är ett praktexempel på lyckad undersökande journalistik och alltså allt annat än ett typisk undersökande journalistikfall.¹⁴⁴

Det började den 17 juni 1972 då fem män arresterades vid ett inbrott i Demokratiska partiets högkvarter i Watergatebyggnaden i Washington. Nixonregeringen förnekade all kännedom om inbrottet, men så småningom stod det klart att Vita huset var djupt involverat. Via en hemlig, centralt placerad källa – Deep Throat – kunde Bernstein och Woodward visa att flera av presidentens ledande medarbetare var inblandade, såväl i bakgrunden till inbrottet som tidigare i smutskastningskampanjer mot demokraternas ledande kandidater inför presidentvalet.¹⁴⁵ Det visade sig att inbrottet bara var en liten del i en större kampanj för att motarbeta demokraterna inför höstens presidentval.¹⁴⁶

¹⁴³ http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=339794&i_word=watergate, Verifierad: 2005-06-01

¹⁴⁴ Thurén 1986, s. 50

¹⁴⁵ http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=339794&i_word=watergate, Verifierad: 2005-06-01

¹⁴⁶ Thurén 1986, s. 46

Bernstein och Woodward har senare hävdade att de hade flera hundra källor som de ringde cirka två gånger i veckan.¹⁴⁷ De flesta av dem var anonyma och ibland ville de inte säga saker direkt. Istället bekräftade eller förnekade de saker som journalisterna sa, de nämnde första bokstaven på ett aktuellt namn eller antydde saker. Det är en osäker metod och journalisterna enades om att de alltid skulle ha två av varandra oberoende källor.¹⁴⁸

Watergateaffären har senare skildrats i filmen ”Alla presidentens män”.¹⁴⁹ Det har även givits ut flertalet böcker om den, bland annat har många av de inblandade velat berätta om sina egna och andras roller i det hela.¹⁵⁰

En av anledningarna till hysterin över Watergateaffären, förutom att den ledde till att president Nixon avgick, är förmodligen ”Deep Throat”. Varken Bernstein eller Woodward avslöjade vem ”Deep Throat” var på över 30 år.¹⁵¹ Till och med den sista maj 2005 kunde alltså ingen utom journalisterna, Washington Posts chefredaktör Ben Bradlee och ”Deep Throat” själv, vara säkra på att ”Deep Throat” verkligen hade existerat. Den 31 maj, 2005, gick dock den före detta FBI-direktören Mark Felt ut och avslöjade att han är/var ”Deep Throat”. Detta har även bekräftats av Woodward.¹⁵²

6.2.2. IB-affären

Watergateaffären må vara det största grävande journalistiska arbetet internationellt, men även i Sverige har sådana arbeten bedrivits. Det mest kända är IB-affären som avslöjades av journalisterna Peter Bratt och Jan Guillou i Folket i Bild/Kulturfront 1973.

Avslöjandet gick ut på att offentliggöra att den hemliga underrättelsetjänsten IB existerade.¹⁵³ Bratt och Guillou skuggade människor som arbetade åt IB, identifierade dem, förföljde dem till olika adresser, tog reda på vem som ägde husen, vilka som bodde där och så vidare. Detta arbete kom att sysselsätta dem i två år.¹⁵⁴

¹⁴⁷ Thurén 1986, s. 47

¹⁴⁸ Ibid, s. 48

¹⁴⁹ Löwenberg 1995, s. 12

¹⁵⁰ http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=339794&i_word=watergate, Verifierad: 2005-06-01

¹⁵¹ Ibid

¹⁵² <http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=22584&a=399369>, Verifierad: 2005-06-01

¹⁵³ http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=209531&i_word=ib-aff%e4ren, Verifierad: 2005-06-01

¹⁵⁴ <http://hem.passagen.se/guillou>, Verifierad: 2005-06-01

I reportagen påstod de att det neutrala landet Sverige bedrev spionage, både mot andra länder och mot sina egna invånare. IB stod inte heller under parlamentarisk kontroll och fungerade alltså som en stat i staten.¹⁵⁵

Det mest uppseendeväckande med IB-affären är att Bratt och Guillou blev dömda för olovlig underrättelseverksamhet.¹⁵⁶ Alltså, i princip samma anklagelse som de beskyllde IB för.

Folket i Bild/Kulturfront beskriver det så här på sin hemsida: ”Plötsligt var det vi – och inte IB – som var det stora överskuggande hotet mot vårt rikets säkerhet.” Rättegången mot Bratt och Guillou, som alltså ledde till fängelse, skedde bakom stängda dörrar medan de ansvariga för IB ännu inte har åtalats.¹⁵⁷

6.2.3. Wallraffing

Wallraffandet har fått sitt namn efter den västtyska journalisten Günter Wallraff som under sken av att vara någon annan flera gånger har tagit sig in i olika miljöer och sedan beskrivit det han upplevt och sett. Många gånger har hans metod diskuterats mer än hans resultat. Den kritiken har Wallraff avfärdat med att förklara att det inte är lika lätt att förstå sig till företagare eller ministerråd som till arbetare eller bostadslös. Slutsatsen han drog var att det inte var hans metod som egentligen väckte vrede utan det han kom fram till, alltså insynen i de samhällliga missförhållandena. Hans syften var alltid att tjäna offentligheten.¹⁵⁸

Det finns olika grader av wallrafferi; från att gå hela vägen och använda sig av en påhittad identitet till att bara låta bli att tala om att man är reporter när man ber om information.¹⁵⁹

Detta använde sig Bratt av i arbetandet med IB-affären.¹⁶⁰

Wallrafferi har dock kritiserats och gränsen mellan det tillåtna och otillåtna är svävande. Guillou har beskrivit det så här: ”Man måste alltid ställa resultatet i relation till mål och medel. Jag har tjuvlyssnat på folk, stulit deras post, gjort inbrott, försökt få personer att stjäla hemligstämplade dokument och använt mig av utpressning. Jag ansåg då att det var

¹⁵⁵ <http://hem.passagen.se/guillou>, Verifierad: 2005-06-01

¹⁵⁶ Ibid

¹⁵⁷ <http://fib.se/IB>, Verifierad: 2005-06-01

¹⁵⁸ Löwenberg 1995, s. 105-106

¹⁵⁹ Ibid, s. 106

¹⁶⁰ Ibid, s. 114

försvarbart. Vi hade till exempel aldrig lyckats få bevisning i IB-affären utan att begå brott.”¹⁶¹

¹⁶¹ Löwenberg 1995, s. 113-114

7. Metod och material

I det här kapitlet kommer vi att förklara hur vi har gått till väga när vi undersökt vårt undersökningsproblem. Är den kvalitativa eller den kvantitativa ansatsen bäst lämpad? Exakt *vad* är det vi vill undersöka och hur gör vi det på bästa sätt? Vilka kriterier har vi på materialet vi vill undersöka? Vilka data behöver vi?

7.1 Kunskapsteoretiskt förhållningssätt

Vi har i denna uppsats gjort en ideologikritisk analys och vår utgångspunkt har vi tagit i strukturalismen, eftersom den ger oss de bästa verktygen för att närma oss undersökningsproblemet. Dessutom problematiserar strukturalismen det normativa synsättet. Strukturalismen anser att verkligheten representeras genom beteckning och att ”sanningen” därför också är konstruerad.

När man tittar på en journalistisk produkt ur ett ideologikritiskt perspektiv ser man den inte som en informationsbärare utan som en social handling. De frågor man ställer är: Varför ser produkten ut som den gör? Ur vilket perspektiv beskrivs verkligheten? Kan produkten tänkas representera någon särskilt ideologi som ger uttryck för en specifik värdering eller särskilda maktförhållanden?¹⁶²

När vi har analyserat de tre inslagen har vi hela tiden haft ambitionen att förhålla oss så kritiska som möjligt för att inte missa någon viktig information.

7.2 Kvalitativ eller kvantitativ ansats?

Den grundläggande skillnaden mellan de två forskningsinriktningarna kommer ur frågan vad det är för slags kunskap vi letar efter i vår forskning.¹⁶³ När man som forskare står i valet och kvalet mellan vilken ansats som är mest lämpad för studien i fråga, brukar det mest rimliga vara att låta frågeställningen avgöra metodvalet.¹⁶⁴

Det kvantitativa tankeväpnet har till uppgift att med bestämda verktyg ta prov på verkligheten, medan det kvalitativa tankeväpnet har till uppgift att locka verkligheten att ge

¹⁶² Berglez 2000, s. 195

¹⁶³ Arvidsson 2000, s. 18

¹⁶⁴ Svenning 2003, s. 73

ifrån sig prov av de slag den kan och vill. Till den kvalitativa metoden finns det knappt någon verktygslåda alls och det viktigaste kvalitativa verktyget är forskaren själv.¹⁶⁵

I kvalitativa undersökningar arbetar man mer varierat och mer kreativt krävande, medan man i kvantitativa undersökningar väljer från en standardiserad uppsättning analysverktyg. Svaret på ”hur många” kan man få genom den kvantitativa ansatsen medan den kvalitativa snarare ger svaret på ”varför”.¹⁶⁶

I de fall då en undersökning inte är kvantitativ, och alltså är kvalitativ, finns det ingen anledning att göra urvalet av undersökningsobjekten slumpmässigt. Kvantitativa studier används för att generalisera, medan de kvalitativa används i exemplifierande syfte. Därför handlar det alltid om ett selektivt urval av studieobjekt i en kvalitativ undersökning. Några speciella regler finns inte.¹⁶⁷

Vidare kan det sägas om en kvalitativ analys att den relativt sett är mindre intresserad av innehållet som sådant, utan betraktar innehållet mer som en spegel av ett djupare fenomen.¹⁶⁸

7.3 Val av ansats

Med en kvantitativ ansats skulle vi kunna undersöka vilka ämnen som grävande journalistik nominerar/exnominerar. Med vårt syfte och de tillhörande frågeställningarna anser vi att det mest lämpliga för studiens genomförande är att nyttja den kvalitativa ansatsen. Tack vare den kan vi analysera en mindre mängd information och försöka spegla ett djupare fenomen istället för att arbeta med en större mängd material där vi endast skrapar på ytan. Vi anser det föga troligt att vi genom en kvantitativ ansats skulle ha lyckats besvara vårt syfte överhuvudtaget.

7.4 Urval av material

När vi valde program tittade vi helt enkelt igenom Uppdrag granskning hemsida¹⁶⁹ efter intressanta program både ur journalistisk synvinkel men även de vi ansåg vara representativa för den grävande journalistiken. Vi valde då att analysera tre program som Uppdrag granskning producerat: ”Stadsmissionens lägenheter” av Janne Josefsson, ”Färre sjuka – fler friska?” av Kirsi Vanttaja och ”Bakom de vackra orden” av Ingrid Haglund. Vi anser att tre

¹⁶⁵ Arvidsson 2000, s. 23

¹⁶⁶ Svenning 2003, s. 73

¹⁶⁷ Ibid, s. 110

¹⁶⁸ Ibid, s. 75

¹⁶⁹ <http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=2232>, Verifierad: 2005-06-01

undersökningsenheter är fullt lämpligt eftersom vi har valt att lägga mycket tid på varje program genom analys, tolkning och motivering. Detta hade inte varit möjligt med ett större antal program.

Då denna studie är av kvalitativ karaktär där djup och detaljrikedom premieras före generaliseringar anser vi detta vara ännu en anledning till att fler undersökningsenheter inte är nödvändiga att tillföra studien. Dessutom bedömer vi det onödigt att analysera ytterligare program då vi i varje enskilt program kommit fram till liknande slutsatser.

Vi har fokuserat på det journalistiska, alltså vilka ordval som används, vad som förtigs, vad som exnomineras, på vilka sätt programmen reproducerar/inte reproducerar rådande strukturella förhållanden etcetera. Vi har endast tagit med bildvalet i analyserna om det har varit någonting anmärkningsvärt. Vi har alltså inte gjort någon bildanalys.

7.5 Förförståelse

Trots att vi har studerat medie- och kommunikationsvetenskap med inriktning journalistik i snart tre år är vi båda överens om att vi har en betydligt större kunskap i och förförståelse för den praktiska sidan av journalistiken än för medie- och kommunikationsvetenskapen. Som vi i inledningen skrev har vi själva provat på att ”gräva”, något vi båda tyckte var väldigt spännande och lärorik. Det som vi dock har missat är den teoretiska delen av medie- och kommunikationskunskapen, före c-uppsatsen har vi endast läst 10 poäng. Innan vi började skriva vår c-uppsats var vi eniga om att den grävande journalistiken verkligen är ”bättre” och mer sann än den vanliga nyhetsjournalistiken. Att vi sedan under kursens gång allt mer började tvivla är något som vi också bör berätta. Då våra kunskaper i medie- och kommunikationsvetenskap är knappa och de i journalistisk betydligt bredare har vi inför uppsatsen främst koncentrerat oss på medie- och kommunikationsvetenskaplig litteratur. Om något av detta har någon betydelse för resultatet är omöjligt för oss att räkna ut. Det är istället upp till varje läsare, med kunskapen om vår bakgrund, att själv bilda sig sin egen uppfattning.

7.6 Studiens genomförande

Efter att ha skrivit de fem teoretiska kapitlen om journalistiken i teori och praktik samt ur ett historiskt perspektiv, har vi med den kunskapen som grund tittat igenom de utvalda inslagen cirka tio gånger vardera. Vi analyserade inte ett inslag klart för att sedan börja analysera nästa, utan vi varvade inslagen och analyserna om vart annat. Fördelen med det var att vi då kunde

upptäcka saker i ett inslag som vi sedan kunde låta oss inspireras av när vi analyserade de andra inslagen. För varje gång vi tittade igenom ett inslag såg vi mer detaljer och ögonen öppnades allt mer, även inför de andra inslagen.

Varje gång vi tillsammans tittade igenom inslagen analyserade vi dem och försökte hitta så många tolkningar som möjligt för varje symbolkonstruktion, detta för att inte utesluta någon möjlig tolkning.

I början såg vi mest inslagens ytliga budskap eftersom det tar ett tag innan man verkligen hör allt personerna i inslagen säger och kan sätta det i relation till respektive inslags hela budskap. När vi väl hittade olika symbolkonstruktioner och förstod vad de dolde respektive visade insåg vi att mycket av det vi kom fram till hade vi tidigare känt men inte haft ord för. När vi analyserade de möjliga tolkningarna var vi noga med motiveringarna eftersom vi anser att motiveringar är av stor vikt för att öka graden av trovärdighet i vår studie.

Då vi ämnat göra en ideologikritisk analys på en strukturalistisk grund har vi valt att främst utgå ifrån John B Thompsons kriterier om allmänna sätt genom vilka ideologi arbetar och inom dessa olika ”typiska strategier för symbolkonstruktion”. Thompson gör inga anspråk på att dessa fem är de enda sätten genom vilka ideologi arbetar, eller att de endast verkar enskilt och oberoende från varandra, men vi anser ändå att de är lämpliga för ändamålet. Hans modell beskriver konkret hur olika symbolkonstruktioner blir till, vilket gör det lättare att visa på hur ideologi arbetar.

Vi har tittat igenom inslagen och analyserat utifrån strukturalistiska och semiotiska begrepp så som vad som nomineras/exnomineras i inslagen, vilka binära motsatsförhållanden som finns, vilka myter som befasts, hur hegemonin arbetar och huruvida vaccinerings förekommer. Dessutom har vi analyserat inslagen ur journalistisk synvinkel och då fokuserat på vilka ordval som används, vilka som intervjuas, hur olika människor framställs, vad som visas och berättas om människorna i inslagen och dylikt.

Anledningen till att vi gör både en ideologikritisk och en journalistisk analys är att den första kan hjälpa oss att hitta de underliggande budskapen medan den andra handlar mer om att betona det som visas och *hur* det visas. På så sätt hoppas vi kunna presentera en mer rättvis bild av varje inslag och dess analys.

8. Granskning av Uppdrag granskning

Uppdrag granskning är Sverige ledande tv-program för grävande journalistik. Redaktionen består av 40 medarbetare som tillsammans producerar ett program i veckan. Uppdrag gransknings redaktioner finns i Malmö, Göteborg, Stockholm och Luleå.¹⁷⁰

På programmets hemsida står det att Uppdrag gransknings uppdrag är att: ”blottlägga missförhållanden och maktmissbruk. Vi tar reda på det som du bör känna till men som någon försöker dölja. Vi ger dig insyn i vad som händer bakom stängda dörrar och under välpolerade ytor. Vi lyfter på stenar som inga andra bryr sig om. Vi tar reda på hur det är egentligen”.¹⁷¹

Uppdrag granskning beskriver sin verksamhet med vackra och genomtänkta ord. Vi får känslan av att de kavlar upp ärmarna för att hjältemodigt gräva i någon annans smuts, allt för visa tv-tittarna hur allt ”egentligen förhåller sig”.

8.1 ”Stadsmissionens lägenheter”

”Stadsmissionens lägenheter” är ett reportage av Uppdrag gransknings senior reporter Janne Josefsson som sändes i december 2003. Det handlar om att cheferna för Stadsmissionen utnyttjar sina positioner för att själva få attraktiva hyres- och bostadsrättskontrakt samt att de även förser sina anhöriga med sådana. Janne Josefsson har träffat och intervjuat Staffan Hellgren som är chef för Stadsmissionen och Einar Johansson som är en före detta granne till Birger Korth som testamenterade sin lägenhet till Stadsmissionen. Janne Josefsson har också gjort telefonintervjuer med Stadsmissionens före detta chef Per-David Eby och den biträdande chefen Ragnar Wittgren, som precis som Staffan Hellgren har försett sina anhöriga med attraktiva lägenheter. Dessutom har Janne Josefsson försökt få tag på Stadsmissionens ordförande Antonia Ax:son Johnson för att intervjua henne. Det misslyckades dock.

8.1.1 Analys av ”Stadsmissionens lägenheter”

8.1.1.1 Ur journalistisk synvinkel

Reportern Janne Josefsson säger i början av inslaget att Staffan Hellgren (chef för Stadsmissionen) har bett honom att inte berätta vad han vet om Stadsmissionen (att dess chefer har delat ut lägenheter till sina anhöriga) eftersom det skulle få negativa konsekvenser för den pågående julinsamlingen (inslaget sändes som sagt i december). Janne Josefsson och

¹⁷⁰ <http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=4454>, Verifierad: 2005-06-01

¹⁷¹ Ibid

Uppdrag granskning väljer att ändå berätta om det de känner till. På så sätt betecknar Janne Josefsson och Uppdrag granskning sig själva positivt och publiken får känslan av att någonting viktigt kommer att avslöjas.

Staffan Hellgren framställs som dubbelmoralisk (det visas frekvenser ur föredrag han har hållit med temat etik och moral och sedan visar det sig att han har låg moral själv) vilket leder till att publiken får associationer till att alla på Stadsmissionen är dubbelmoraliska. Detta i sin tur kan leda till att alla välgörenhetsorganisationer ses som oseriösa. Janne Josefsson använder många aktiva verb, så som att cheferna har "gett" och "ordnat" lägenheter till sina anhöriga, "gömt sig" för Uppdrag granskning och Staffan Hellgren "berättar inte hela sanningen". På detta sätt framstår det som om cheferna på Stadsmissionens enda syfte med fusket var att de hemlösa skulle få mindre pengar och det känns som att cheferna är väldigt beräknande och cyniska.

Eftersom Staffan Hellgren var chef för Stadsmissionen när inslaget gjordes har han naturligtvis ett stort ansvar för det fiffel som ägde rum. Dock blir han i inslaget väldigt hårt angripen. Förutom att det tas upp att han förut bodde i en lägenhet ägd av Stadsmissionen och att hans föräldrar bor där nu, diskuteras hans lön, pension och tjänstebil, fakturor för föredrag han har hållit offentliggörs, delar av hans föredrag om etik och moral visas i olika frekvenser samt bilder av när han på Stadsmissionens 150-årsjubileum i egenskap av präst och chef för organisationen bryter bröd och drar en liknelse om Jesus. Kort sagt, massa saker som inte har med Stadsmissionen och framför allt inte med dess lägenhetsaffärer att göra, visas för att framställa Staffan Hellgren i ofördelaktig dager.

Personifiering sker i inslaget genom Birger Korth och uttalanden av hans före detta granne Einar Johansson. Birger Korths sista vilja beskrivs av Janne Josefsson som att så mycket pengar som möjligt skulle gå till de hemlösa när han testamenterade sin bostadsrätt till Stadsmissionen. Lägenheten såldes för 495 000 kronor till Ragnar Wittgrens (vice chef för Stadsmissionen) dotter medan taxeringsvärdet enligt flera mäklare (Uppdrag granskning uppgift) var 800 000 kronor. Lägenheten gick alltså inte ut på annons utan såldes direkt till dottern. Att försäljningen skedde internt utan konkurrens är naturligtvis fel, men när Janne Josefsson säger att de hemlösa "förlorade" 300 000 kronor (800 000 minus 495 000) är det bara en gissning. Hur mycket lägenheten hade sålts för om den hade gått ut på annons kan inte ens en mäklare avgöra. Det styrs av den tillfälliga bostadsmarknaden i området.

I inslaget visas en ganska lång frekvens där Einar Johansson gissar varför Birger Korth testamenterade sin lägenhet till Stadsmissionen. Einar Johansson säger att Birger Korth aldrig motiverade varför han testamenterade sin lägenhet till just Stadsmissionen men ändå får han under ganska lång tid redogöra för vad han *tror* att Birger Korth ville.

Ytterligare faktorer som gör att bilden av att Stadsmissionen är en girig organisation förstärks är att Janne Josefsson säger att cheferna och dylikt ”fick” lägenheter istället för att säga att de ”köpte” eller ”fick hyra” lägenheter. Det låter som att cheferna och deras anhöriga bodde i lägenheterna alldeles gratis, medan de förmodligen betalade hyra (om de inte hade gjort det hade det garanterat nämnts).

Något anmärkningsvärt med inslaget är att det varken filmas eller pratas med någon hemlös. De Janne Josefsson framställer som offren i sammanhanget är bidragsgivarna som blir lurade på ”sina” pengar. Det känns inte alls som att problemet rör de hemlösa. På detta sätt osynliggörs det verkliga problemet; alltså att välgörenhet är ett sätt att sopa igen spåren efter kapitalismens skadeverkningar. Detta är ideologi i arbete och det ska vi gå djupare in på i den ideologikritiska analysen.

8.1.1.2 Ideologikritisk analys

I inslaget tas det inte upp att samhället stöter ut vissa människor ur gemenskapen (i det här fallet de hemlösa) för att kapitalet, som styr samhället, inte har plats för dem. Den ständigt pågående transfereringen mellan kapital och resurser *exnomineras* och det anses alltså fullt logiskt att vissa företag gör stora vinster samt att ekonomisk tillväxt gynnar oss alla fast det främst är kapitalet som tjänar på det. Att människor som inte kan hänga med i det höga tempot, som måste hållas för att stor ekonomisk tillväxt ska kunna tillhandahållas, slås ut nämns inte. Ekonomisk tillväxt gynnar absolut inte de som slås ut på grund av den. Detta betecknas genom Birger Korths lägenhet som Ragnar Wittgrens dotter fick köpa till ett pris så att de hemlösa ”förlorade 300 000 kronor”. Genom att *nominera* det så *exnomineras* det verkliga problemet, alltså att människor slås ut på grund av kapitalet.

Hur hemlösheten bör hanteras för att kunna elimineras tas inte alls upp. Att hemlösheten finns och varför den finns, alltså att det svenska samhället har misslyckats med att ge alla människor i landet en acceptabel minimistandard, nämns inte heller.

I inslaget *nomineras* däremot maktmissbruk, alltså att de som har makt utnyttjar den, i det här fallet genom att ge sig själva och sina nära och kära förmånliga lägenhetskontrakt. På så sätt blir alltså ett samhällsproblem ett individproblem. Problemet är att några få människor i maktposition missbrukar sin makt, inte att vi lever i ett samhälle där det tillåts att människor slås ut.

Som publik reagerar man för att Stadsmissionen ”tar” pengar från de hemlösa. Stadsmissionen framställs i inslaget som allas, både bidragsgivarnas och de hemlösas, fiende. Organisationen blir bidragsgivarnas fiende eftersom det är bidragsgivarnas bidrag som inte kommer de hemlösa till del i den utsträckning som de kunde göra. Bidragsgivarna blir alltså förda bakom ljuset.

Stadsmissionen blir de hemlösas fiende för att cheferna istället för att hjälpa de hemlösa ger sig själva förmåner. Eftersom det finns en summa pengar som ska fördelas mellan cheferna och de hemlösa hamnar cheferna och de hemlösa i ett direkt motsatsförhållande till varandra. Om cheferna får mer pengar får de hemlösa mindre, det kan alla i publiken räkna ut. Som tittare anser man naturligtvis att de hemlösa ska få så mycket pengar som möjligt (det nämns över huvud taget ingenting i inslaget om hur mycket pengar som varje år går till de hemlösa eller i vilken form hjälpen ges). Alltså, Stadsmissionens chefer tar de hemlösas pengar. Eftersom en gemensam fiende har konstruerats blir bidragsgivarna och de hemlösa benägna att göra motstånd mot denna istället för mot det verkliga problemet – det vill säga samhället och kapitalet. Det handlar alltså om *fragmentarisering* genom *bortstötande av den andre*.

I samhället idag finns det en *myt* om att alla människor har samma möjligheter när de föds och alltså har lika stora chanser att ”lyckas i livet”. Om alla hade samma utgångsläge skulle det innebära att de som är hemlösa är hemlösa för att de inte har kämpat lika mycket för sin existens som andra. I inslaget reproduceras den *myten*; att de hemlösa får skylla sig själva för att de är utan bostad, eftersom de inte tog vara på sina möjligheter. Föreställningen om att de hemlösa är passiva och inte kämpar för att ta sig upp från slummen förstärks när det i inslaget framställs som naturligt att hjälpa de hemlösa men bara så pass att de klarar av en dag i taget och inte så att de kan leva självständiga liv, oberoende av välgörenhet. Föreställningen om de hemlösas passivitet förstärks också genom att ingen hemlös filmas i inslaget och att Staffan Hellgren presenteras som ”talesman för de hemlösa och bostadslösa”. Att det inte ens pratas med någon hemlös och att det framställs som att det här inslaget inte rör de hemlösa ökar också föreställningen om att de hemlösa är passiva människor. De hemlösa framställs således

som att de inte ens kan uttala sig själva om sina egna situationer, utan måste ha en talesman. Alltså, de hemlösa anses vara passiva och hemlösa av självförvållade orsaker, medan det egentligen är socialt betingat.

Människor mår bra av att känna att de har ”lyckats i livet” och vill känna att de är högre upp på samhällsstegen än andra människor (i det här fallet de hemlösa). Alltså skänker människor pengar för att känna att de har lyckats bättre än andra människor och människor mår bra av att känna sig behövda. Dessutom föredrar de flesta att känna gemenskap med kapitalet (som består av människor som har ”lyckats i livet”) som har råd att skänka pengar framför att känna gemenskap med mer underprivilegierade grupper så som de hemlösa. De pengar människor skänkar, tillsammans med kapitalet, är en *symbolisering av enighet* och därmed *enhetliggör* arbetar- och medelklassen sig med kapitalet.

Makten i samhället *legitimeras* genom att kapitalet får arbetar- och medelklassen att tro att det bästa sättet att hjälpa de hemlösa är att de skänker pengar. Men om majoriteten, alltså arbetar- och medelklassen, verkligen vill hjälpa de hemlösa borde de göra uppror mot kapitalet och på så sätt se till att inga människor i framtiden stöts ut från samhället och blir hemlösa. Alltså *rationaliserar* kapitalet rådande strukturella förhållanden, vilket här menas med att det bästa majoriteten av Sveriges befolkning kan göra för att hjälpa de hemlösa, och därmed vara medkännande människor, är att skänka pengar.

Inslaget är uppbyggt runt de *mäktiga* (kapitalet) och de *svaga* (de hemlösa) i samhället. Kapitalet ser till vinsterna och de som inte kan prestera max slås ut. Då ökar riskerna för social utslagning, vilket i en del fall leder till hemlöshet. I ett binärt motsatsförhållande kan inte den ena kategorin existera om inte den andra gör det. Om det inte hade funnits några *mäktiga* i samhället hade det alltså inte funnits några *svaga* och om vi inte hade haft ett *civiliserat* samhälle hade ingenting ansetts vara *primitivt*. Så är även förhållandet mellan *kapitalet* och de *hemlösa*. Om inte kapitalet hade funnits hade hemlöshet inte existerat. Sålunda kan vi urskilja dessa binära motsatsförhållanden:

Kapitalet – Hemlösa

Civiliserad – Primitiv

Mäktiga – Svaga

8.1.2 Slutsats av ”Stadsmissionens lägenheter”

Som framgår av analysen så *nomineras* inte det verkliga problemet – att hemlöshet tillåts existera i vårt samhälle samt *vad* det beror på att det existerar, alltså att samhället låter kapitalet sätta arbetstempot och arbetsrutinerna så att de svagaste slås ut. Det som däremot framhålls är Stadsmissionens chefers (kapitalets) låga moral. Inslaget har alltså fokus på personer istället för på problemet, dess orsaker och konsekvenser. Ett sådant inslag är lättare för publiken att ta till sig eftersom syndabocken är konkret, men det kan på sin höjd leda till att en eller flera chefer får avgå. Det ändrar inte på systemet och förbättrar alltså inte samhället.

Som vi skrev tidigare så utnyttjar kapitalet både de hemlösa och bidragsgivarna. En av de viktigaste *hegemoniska* strategierna genom vilka ideologi arbetar är genom konstruerandet av ”sunt förnuft”. I inslaget säger det ”sunda förnuftet” att korruption och maktmissbruk är ett individuellt problem (Staffan Hellgren och de andra cheferna på Stadsmissionen) medan det egentligen är socialt betingat. Kapitalisterna som redan har mycket pengar och makt vill ha mer.

Kapitalet spelar på att den svenska arbetar- och medelklassen känner sympati med de hemlösa och därför vill skänka pengar till de hemlösa, men i slutänden går pengarna direkt till kapitalet. I en domstol skulle kapitalet (Stadsmissionen) aldrig bli fälld eftersom det i Sverige är lagligt, men inte etiskt, att utnyttja de som har de sämst ställt, det vill säga de man kan utnyttja. Alltså, lagen är till för att kunna reglera den synliga makten, medan den inte kommer åt den dolda.

Det ekonomiska systemet är uppbyggt för att gynna kapitalets intressen och det ideologiska systemet är härlett från dessa intressen för att befrämja dem, få dem att verka naturliga och dölja dem.

Det vi rent journalistiskt anser är det mest upprörande med inslaget är det faktum att det framställs som att det är bidragsgivarna det är synd om, eftersom de blir lurade på ”sina” bidrag. Däremot är det inte synd om de hemlösa som i och med det stora pengasvinnet får sämre och mindre hjälp. De lurade bidragsgivarna exemplifieras med Birger Korth genom hans granne Einar Johansson medan de hemlösa inte ens finns med på bild. Kort sagt, det framstår som att Stadsmissionens oärlighet inte är någonting de hemlösa ska bry sig om. De ska vara tacksamma för den hjälp de får. Däremot ska bidragsgivarna ha upprättelse för att de

pengar de gav av sitt överflöd inte enbart används för att komma de hemlösa till del. Inslaget *legitimerar* alltså att det ska finnas människor i samhället som är snälla och delar med sig av sina resurser och det ska finnas människor som har behov av denna hjälp. Denna konstruktion är helt och hållet socialt betingad men den framställs som om den vore given av naturen. Det som kan sägas vara speciellt med det här inslaget är att Janne Josefsson väldigt tydligt driver en tes och berättar en historia med en röd tråd som är lätt att följa. I inslaget ”Färre sjuka – fler friska?” som vi presenterar nedan är det mer komplext och syndabockarna är inte lika tydliga. I ”Stadsmissionens lägenheter” läggs all skuld på Stadsmissionen, och då främst på dess chef Staffan Hellgren, som senare, på grund av detta inslag och dess uppföljning, tvingades avgå från sin post. På så sätt blev alltså Staffan Hellgren också ett offer för det kapitalistiska samhället, trots att han ingick/ingår i kapitalet. Vi hävdar naturligtvis inte att Staffan Hellgren handlade rätt när han försåg sina föräldrar med en lägenhet i ett attraktivt område, men det är inte Staffan Hellgren och hans agerande som är det huvudsakliga problemet.

8.2 ”Färre sjuka – fler friska?”

”Färre sjuka – fler friska?” är ett reportage av Kirsi Vanttaja som handlar om försäkringskassans läkare i Tornedalen som drastiskt har minskat antalet sjukskrivningar i regionen. Regeringen har lovat att halvera långtidssjukskrivningarna på fyra år och Uppdrag granskning har träffat försäkringsläkaren Bo Hallqvist som redan har uppfyllt löftena i Tornedalen och dennes kollega Roger Hedman. Kirsi Vanttaja har också intervjuat två människor som nekas fortsatt sjukskrivning: Peter Kristensen och Riitta Innala. Dessutom intervjuas Markku Rautiainens före detta fästmö Taina Muhonen som säger Markku Rautiainen tog livet av sig på grund av att försäkringskassan nekade honom ersättning. Ytterligare två som intervjuas är Meta Wiborgh, läkare och ordförande i Svensk förening för allmänmedicin, samt Pekka Koponen som är privatläkare i Finland (Torneå).

Inslaget uppmuntrar till en öppen tolkning om huruvida försäkringsläkarna är för hårda i sina bedömningar eller om det är patienterna som vill bli sjukskrivna fast de inte är arbetsoförmögna. Kirsi Vanttaja driver alltså inte en tes på det sätt Janne Josefsson gör i ”Stadsmissionens lägenhetsaffärer”.

8.2.1 Analys av ”Färre sjuka – fler friska?”

8.2.1.1 Ur journalistisk synvinkel

I inslaget förklarar försäkringsläkaren Bo Hallqvist att han enbart följer lagen som gäller för rätten till sjukersättning och det framställs då som om den lagen vore given av naturen och inte kan ändras eller vara fel, trots att den är skapad för och av oss själva. I inslaget ifrågasätts det inte om lagen är bra eller rimlig och det berättas inte heller vad det står i lagen angående rätten till sjukersättning. Alltså kan inte publiken ta ställning till huruvida Bo Hallqvist följer lagen och inte heller till om lagen är bra eller dålig.

I inslag *personifieras* de sjukskrivna genom Peter Kristensen, Riitta Innala samt den avlidna Markku Rautiainen som alla tre nekats/har nekats sjukersättning. Situationen *konkretiseras* genom regionen Haparanda som har flest sjuka i landet men nu, eftersom försäkringsläkarna har börjat friskskriva allt fler, har betydligt färre sjukskrivna. Inslaget *tillspetsas* genom självmordsdiskussionen och Markku Rautiainen får även *personifiera* de självmordsbenägna. Dock är det dennes före detta fästmo Taina Muhonen som antar att det är försäkringskassans fel att Markku Rautiainen tog livet av sig. I sitt avskedsbrev hänvisar Markku Rautiainen bara till ”vissa instanser” och det är alltså Taina Muhonen som tolkar ”vissa instanser” som försäkringskassan. Ändå framställs det som att det var Markku Rautiainen som ansåg det. Privatläkaren från Finland, Pekka Koponen, säger också att allt fler blivit självmordsbenägna då de nekats sjukersättning. Om man visar på att självmord är en ”vanlig” förekomst när patienter inte får sjukersättning kan det leda till att fler försäkringsläkare beviljar sjukersättning, för att de av förståeliga skäl inte vill ha självmord på sina samveten. Dock ska man inte automatiskt tro att en person som har tagit livet av sig, och hävdar att det är på grund av att försäkringskassan nekade denna sjukersättning, verkligen hade rätt till sjukersättning. Oavsett vilket system som finns så kommer det alltid att finnas människor som anser sig orättvist behandlade, så försäkringskassan kommer oavsett hur regelverket ser ut att kunna klandras.

Inslaget *förenklar* väldigt mycket och glömmer bort många viktiga aspekter så som om det är fel på lagen eller på hur den tolkas, varför människor är sjuka och om det verkligen ska vara så.

Ett annat mycket viktigt perspektiv ur journalistisk synvinkel är det systemfel som finns mellan försäkringskassan och a-kassan. Peter Kristensen har hamnat i kläm då han inte får arbetslöshetsersättning för att han av a-kassan anses vara för sjuk för att kunna arbeta och han

får inte heller sjukersättning för att försäkringskassan anser att han är för frisk för det (alltså, försäkringskassan anser att han kan arbeta). Om det verkligen är på det sättet, varför har då inte Kirsi Vanttaja gått till botten med det? Om det förhåller sig så är det ju ett mycket allvarligt systemfel som borde uppmärksammas. Dessutom undrar vi varför inte a-kassan behöver stå till svars. I inslaget anklagas försäkringskassan för allt, inklusive självmorden. Det systemfel som verkar finnas tyder på att det antingen är både a-kassans och försäkringskassans fel att människor hamnar i kläm eller så beror det på en högre instans som har gett a-kassan och försäkringskassan felaktiga eller ospecificerade direktiv.

Det är många lösa trådar som hänger i luften när inslag är slut. Det sägs bland annat att Peter Kristensen har tolv procents invaliditetsgrad. Vad betyder det? Kriterierna för att ha rätt till sjukersättning tas aldrig upp och man kan inte själv bilda sig en uppfattning om huruvida personerna i inslaget är arbetsoförmögna eller inte.

Gällande Markku Rautiainen får man veta att försäkringskassan anser att han bland annat skulle ha kunnat ta arbete som lapplisa. Försäkringskassans utlåtande om Peter Kristensen och Riitta Innala får man däremot som tv-tittare inte ta del av.

Något som man inte heller får svar på är frågan om Peter Kristensen och Riitta Innala har överklagat försäkringskassans beslut. I inslaget sägs det att Norrbotten är det län där störst del av alla överklaganden leder till ändrade beslut, men man får inte veta om Peter Kristensen och Riitta Innala har gjort det och hur utlåtandena där i så fall har varit.

Det tas heller inte upp varför Sverige har ett sådant krångligt system där en läkare ska undersöka patienten, försäkringsläkaren sedan ge ett utlåtande till försäkringskassan som är den instans som bestämmer om personen är oförmögen att arbeta eller ej. Det, och det eventuella systemfelet mellan a-kassan och försäkringskassan, kunde gott ha fått större utrymme.

8.2.1.2 Ideologikritisk analys

I inslaget belyser reportern Kirsi Vanttaja hur folk hamnar i nöd och varför de begår självmord. Genom att göra ett inslag om sjukskrivningarna i Sverige *nominerar* hon att de är ett problem. Däremot anger hon inte problemets orsak; om det beror på att försäkringskassan sjukskriver för lättvindigt eller om svenskarna är ett folk som har hög ohälsa och vad det i så fall beror på.

De maktförhållanden som gör att det till exempel finns arbetslöshet och att människor sliter ut sig *exnomineras* och maktförhållandena *naturliggörs*. Att problemet finns handlar om att vi lever i ett samhälle som har misslyckats med att få en del medborgare att känna medlemskap, istället känner de alienation, och söker sjukskrivning fast de är friska (en del av de sjukskrivna alltså), för att försvara sig mot samhällets övergrepp.

Om en människa känner gemenskap och att han eller hon är en del av samhället motiveras denna att arbeta för samhällets bästa och den allmänna välfärden. Om han eller hon däremot känner sig utanför samhället minskar viljan att arbeta för samhällets bästa eftersom han eller hon inte anser att samhället tillför honom eller henne något. Dessutom ser han eller hon att endast kapitalet gynnas av det arbete han eller hon utför. Sett ur ett längre perspektiv blir då konsekvensen att kapitalet blir ännu rikare på grund av det arbete man själv utför och klyftorna mellan samhällsklasserna ökar då.

De som vill vara sjukskrivna fast de inte är sjuka vill vara det i protest mot kapitalet och det samhällssystem vi idag lever i. De som sjukskriver sig för att de är sjuka känner tacksamhet mot kapitalet för att de får sjukersättning, trots att det är kapitalet som slitit ut dem. Det handlar alltså om två helt olika sätt att se på systemet.

En av de viktigaste *hegemoniska* strategierna är som vi nämnde tidigare konstruktionen av vad som är ”sunt förnuft”. I inslaget avfärdas den tänkbara uppfattningen att orsakerna till sjukskrivningarna är kapitalets fel. Istället ses de som sjukskriver sig fast de inte är sjuka som lata och det klassas som ett problem som beror av individen, trots att det egentligen beror av samhället. De ”laglydiga medborgarna” som vanligtvis ”råkar” tillhöra de samhällsklasser som har goda möjligheter till socialt framgångsrika prestationer, fritas således från ansvaret att inse att sjukskrivningar kan vara ett resultat av ett system som ger dem själva många fördelar, och att lösningen på problemet kan inbegripa att de får avstå från några av sina privilegier. Det är naturligtvis lättare för människorna i de samhällsklasserna att skylla på de utsatta än att själva ta på sig skulden. Om de gjorde det senare skulle de ju bli tvungna att antingen ta i tu med problemet eller känna sig som väldigt egoistiska människor.

Kirsi Vanttaja använder metaforen ”och det är den här mannen som visat vägen” när hon beskriver att Bo Hallqvist sjukskriver allt färre och därmed uppnått regeringens mål. Det uttrycket ger en hint om att det Bo Hallqvist gör är bra och rätt och då har således de som inte följer ”han som visar vägen” gjort någonting som inte är lika bra eller kanske till och med fel.

På så sätt *maskeras* det egentliga samhällsproblemet, alltså varför vi sjukskriver oss med *tropet* ”visat vägen”. Slutsatsen publiken drar blir således att de som sjukskriver många inte följer lagen och inte att många människor faktiskt kan vara sjuka. Bara för att Bo Hallqvist sjukskriver färre så har inte samhället blivit bättre och det är inte heller säkert att vi mår bättre. Regeringens mål borde väl vara att vi ska bli ett friskare folk.

Ytterligare en metafor Kirsi Vanttaja använder sig av är ”papperskrig”. Hon förklarar att Peter Kristensen först hade ett säsongjobb men att han hösten 2001 inte orkade med det längre och då började ett ”papperskrig” mellan honom och försäkringskassan. Uttrycket ”krig” får naturligtvis publiken att anta att Peter Kristensens relation med försäkringskassan inte var särskilt fredlig, men någon närmare förklaring om hur den gick till ges inte.

I samhället idag är det så att när man beskriver en människa som ”sjuk” så ska denna automatiskt få pengar från försäkringskassan. Regelverket säger dock att man ska vara ”arbetsförmögen” för att få pengar från försäkringskassan. Det har alltså skett en *förskjutning* från ordet ”arbetsförmögen” till ”sjuk”, som idag klassas som samma sak av gemene man. I inslaget reproduceras *förskjutningen* och vidmakthåller den förskjutna betydelsen.

En annan *förskjutning* som skett i samhället är att förut ”sjukskrevs vi” medan det idag handlar om att ”vi sjukskriver oss”. Dock går det inte in på djupet med det i inslaget. Kirsi Vanttaja nuddar bara vid problemet. Försäkringsläkaren Roger Hedman kommer med funderingen om att det kanske är arbetsmarknaden det är fel på, men Kirsi Vanttaja följer inte heller upp detta resonemang.

Inslaget är uppbyggt kring motsättningarna mellan *kapitalet* och de *sjukskrivna*. De vill säga de sjukskrivna är sjukskrivna på grund av kapitalets vinstintressen. De protesterar antingen mot det kapitalistiska systemet eller så har de blivit utslitna av den stressiga arbetssituationen. I ”Stadsmissionens lägenhetsaffärer” drog vi slutsatsen att om inte kapitalet hade funnits så hade det heller inte funnits några hemlösa. I den här inslaget står de *sjukskrivna* i ett direkt binärt motsatsförhållande mot *kapitalet*. Alltså, om det inte hade funnits något kapital hade det heller inte funnits några sjukskrivna. Således kan vi urskilja följande binära motsatsförhållanden:

Friska – Sjuka

Arbetande – Icke arbetande

Skattebetalare – Bidragstagare

Samhälle – Utanförskap

Kapital – Sjukskrivna

8.2.2 Slutsats av ”Färre sjuka – fler friska?”

Något som Kirsi Vanttaja gör bra är att hon inte märkbart tar ställning. I början av inslaget känns det som att hon står på försäkringsläkaren Bo Hallqvists sida men efter ett tag vänder hon något och det känns som att hon sympatiserar mer med dem som har nekats sjukersättning. Det blir dock virrigt när de pratar om olika saker, vilket gör att man stundtals tappar fokus.

Genom att ett endast *nominera* problemet att vi har mycket sjukskrivningar i Sverige, och inte ta med vad det beror på, *exnominerar* Kirsti Vanttaja samhällets totala misslyckande med att få alla medborgare att känna samhällslig gemenskap. Hon *exnominerar* orsaken till att människor sliter ut sig och då blir arbetsförmögna, alltså att det beror på kapitalets vinstintressen. Dessutom *exnominerar* hon att de som sjukskriver sig fast de inte är oförmögna att arbeta gör det i protest mot kapitalet.

Bo Hallqvist pratar om ”fuskare”, att många utnyttjar systemet på grund av bland annat lesshet. När fokus läggs på dem som fuskar blir publiken sur på dem för att de utnyttjar systemet. Kapitalet, som står i ett direkt motsatsförhållande till dem som fuskar, går däremot fritt.

Något vi anser är väldigt märkligt är att det i inslaget faktiskt framgår att det finns ett systemfel mellan försäkringskassan och a-kassan, men Kirsi Vanttaja ignorerar det totalt. Dessutom går a-kassan helt fri, den ifrågasätts inte alls utan det är bara försäkringskassan som blir anklagad. Detta *exnomineras* alltså inte, men det läggs heller inget fokus på det.

Det känns som att Kirsi Vanttaja missar de viktiga aspekterna som ifrågasätter varför en människa blir sjuk, varför vissa föredrar att få pengar från försäkringskassan framför att arbeta och vilket det bästa sättet att hjälpa de sjuka är. Istället handlar reportaget om fusk, självmord och anklagelser mot försäkringskassan.

Inslaget stärker alltså de dominerande förhållanden i samhället eftersom Kirsi Vanttaja inte på något sätt ifrågasätter de strukturella förhållanden som anses självklara i samhället.

8.3 ”Bortom de vackra orden”

”Bortom de vackra orden” är ett reportage av Ingrid Haglund som handlar om diskrimineringen av invandrare på den svenska arbetsmarknaden. Hon har intervjuat tre personer med utländsk bakgrund med svenska högskoleexamina: Azam Forsberg, Kazim Yildiz och Tara Twana. Dessutom har Ingrid Haglund pratat med integrationsminister Mona Sahlin, generaldirektören för Integrationsverket Andreas Carlgren, före detta utredningschef för riksdagens revisorer Patrik Joyce samt direktören för AMS Anders Rydh.

De tre personerna med utländsk bakgrund får tala om varför de kom till Sverige, vilka förhoppningar de då hade och hur det nu har blivit. Mona Sahlin förklarar att hon inte alls är nöjd med den svenska integrationspolitiken, Andreas Carlgren säger att det görs en hel del för att motverka diskriminering, Patrik Joyce hävdar att Integrationsverket jobbar på fel sätt och Anders Rydh förklarar att han inte anser att AMS diskriminerar. Trots att så många olika människor med skilda vinklar på problemet får komma till tals lyckas Ingrid Haglund inte riktigt gå till botten med problemet.

8.3.1 Analys av ”Bortom de vackra orden”

8.3.1.1 Ur journalistisk synvinkel

Integrationsminister Mona Sahlin säger att diskrimineringen beror på strukturer i samhället. Det är sant men det följs inte upp av Ingrid Haglund och tas överhuvudtaget inte alls upp senare under inslaget. Den undermedvetna rasismen tas inte heller upp. I inslaget verkar det hela tiden som om arbetsgivarna diskriminerar invandrarna med flit. I vissa fall är det säkert så, men att människor i allmänhet undermedvetet väljer personer som är lika dem själva tas inte upp. Många som sitter i anställningspositioner har etnisk svensk bakgrund vilket i regel gör det lättare för etniska svenskar att få arbete eftersom arbetsgivarna och cheferna har lättare att finna gemensamma nämnare med dem. Vi vill absolut inte försvara att diskriminering förekommer, men istället för att bara peka på diskrimineringen som någonting som ”onda” människor sysslar med, skulle gärna den omedvetna rasismen kunna diskuteras.

Ingrid Haglund driver under hela inslaget sin tes att det är på grund av att Azam Forsberg, Tara Twana och Kazim Yildiz är invandrare som de inte får jobb inom sina sektorer. Den höga arbetslösheten för samtliga i samhället i dag tas inte upp, inte heller vad de tre berörda personerna har för erfarenheter utanför utbildningarna och hur bra deras sociala kompetenser är. Tara Twana har sökt cirka 150 jobb under 1,5 år vilket i och för sig är mycket, men hur

många jobb behöver inte etniska svenskar ibland också söka? Dessutom framgår det sent i inslaget att hon nu vikarierar som lärare.

Ingrid Haglund har i inslaget valt att ta med när Azam Forsbergs fru säger: ”invandrare kan jobba med matlagning, städning...” etcetera. Varför tas det citatet med? Vem säger att det är så? Bekräftar inte hennes uttalande bara den tes som många har om invandrare?

Vi försöker inte driva tesen att diskriminering inte förekommer, för det tror vi också att det gör. Däremot tycker vi inte att man kan utgå ifrån att de invandrare som inte får jobb diskrimineras bara just på grund av att de är invandrare.

I inslaget får vi till slut veta att Azam Forsberg har fått ett jobb, men först efter ett överklagande till Näringsdepartementet som finner att han blivit diskriminerad av arbetsgivaren AMS. Det jobb han sökte efterfrågade bland annat kulturell mångfald. Det som inte berättas i inslaget är vem som fick jobbet första gången. Först tror man att det är helsvensken Karl Svensson, men efter att ha tittat igenom programmet ett antal gånger börjar man tvärtom anta att det är en invandrare som fått jobbet, annars hade förmodligen Ingrid Haglund ha lagt fokus på att en etnisk svensk fått ett jobb där kulturell mångfald efterfrågades.

Uppdrag granskning har låtit Statistiska centralbyrån (SCB) göra en undersökning om hur många civilingenjörer/civilekonomer som tagit examina i Sverige sedan 1996 som är arbetslösa (Azam Forsberg är både civilingenjör och civilekonom). Undersökningen visade att 13,5 procent av de med utomnordisk bakgrund var arbetslösa, 5,2 procent av de med svensk bakgrund och 7,5 procent av dem som är födda i Sverige av utomnordiska föräldrar. Detta ger oss många funderingar: Hur kan arbetsgivaren veta huruvida någon med utomnordisk bakgrund är född i Sverige eller utomlands (det skilde ändå sex procentenheter mellan dessa grupper)? Om de med utomnordisk bakgrund har ett ”svenskt” namn, hur kan arbetsgivarna då veta varifrån de kommer? Utreder den här undersökningen verkligen diskriminering eller kan det vara så att den utreder någonting annat?

8.3.1.2 Ideologikritisk analys

I inslaget ses invandrare som ett kollektiv med en status som inte får jobb, det vill säga Ingrid Haglund *nominerar* att invandrarstatusen är ett problem. Däremot *exnominerar* hon den

centrala relationen mellan arbete och kapital samt arbetskraftsreserven som kapitalet vill ha för att kunna hålla lönerna nere. Alltså: arbetslöshet är en effekt av rådande strukturella förhållanden. Det tar hon inte upp.

När de etniska svenskarna som har det sämst ställt ekonomiskt ser inslaget känner de förmodligen mer gemenskap med kapitalet (den etniska svenska överklassen) än med invandrarna, trots att de socialt och ekonomiskt står närmare många av invandrarna. Detta leder till att de både grupperna (invandrare och de etniska svenskar som har det sämst ställt ekonomiskt) som potentiellt sett skulle tjäna mest på att utmana kapitalet splittras och därför inte går ihop och gör det.

Den *hegemoniska* strategin att bestämma vad som ska klassas som ”sunt förnuft” reproduceras i inslaget genom att Ingrid Haglund avfärdar den tänkbara uppfattningen att orsakerna till arbetslöshet är kapitalets fel snarare än att man är invandrare. Ingrid Haglund driver tesen att det endast är för att Azam Forsberg, Kazim Yildiz och Tara Twana är invandrare de inte får jobb. Det kan naturligtvis vara så men hon nämner inte ens någon annan möjlighet.

När en människa kommer till Sverige blir denna automatiskt en invandrare. Etniska svenskar anser då undermedvetet att invandrare ska vara tacksamma för att de får utföra de jobb etniska svenskar helst inte vill utföra. Om en invandrare försöker ta sig högre upp på stegen anser etniska svenskar att denna tar sig förmåner han eller hon inte har rätt till. För kapitalets del spelar det egentligen ingen roll vilka som är arbetslösa men när den svenska arbetarklassen känner att det finns en grupp de står över (i det här fallet invandrarna) blir de mindre benägna att göra uppror mot kapitalet, vilket kapitalet ser positivt på. Alltså, ur en ekonomisk aspekt struntar kapitalet i vilka som står utanför arbetsmarknaden och således ingår i arbetskraftsreserven som kapitalet behöver för att hålla lönerna nere. I praktiken blir det idag betydligt enklare för kapitalet om det är invandrarna som är arbetslösa och/eller har de lägst betalda jobben eftersom den svenska arbetar- och medelklassen då blir mindre benägen att göra motstånd mot kapitalet. Ett effektivt sätt att få människor att acceptera sin situation, även om den är orättvis, är att peka på dem som har det sämre. Människor känner sig då automatiskt mer lyckade som människor. Det har kapitalet insett.

Den svenska arbetar- och medelklassen accepterar alltså att kapitalet håller invandrarna på botten av samhället av egoistiska skäl. De vill helt enkelt ha jobben som ligger pinnhålén över

de lägst betalda jobben eftersom de då känner sig lyckade i förhållande till invandrarna och på så sätt slipper tänka på hur mycket sämre än kapitalet de har det. Detta betyder inte att arbetar- och medelklassen i grunden är elaka. Det betyder endast att de är fast i en struktur de inte ser och det är ideologi i arbete.

Ett sätt på vilket inslaget konkret splittrar invandrarna och den svenska arbetar- och medelklassen är när Kazim Yildiz visar sina jobbavslagspapper och säger att han ”inte heller fick jobb på Coca Cola som försäljare”. Reportern Ingrid Haglund säger: ”Vad tänker du då, när du inte ens får jobb på Coca Cola med din bakgrund?” Hennes tonfall är nedvärderande mot dem som arbetar på Coca Cola och snarlika företag, vilket leder till att de svenskar som utför liknande arbetsuppgifter ställer sig negativa till Kazim Yildiz (som även han uttryckt sig negativt om jobbet) och tar avstånd från invandrarna som Kazim Yildiz får representera. De antar då det kapitaliska synsättet och den grupp som tillsammans med invandrarna skulle ha kunnat störta kapitalet går istället omedvetet ihop kapitalet.

En sak arbetar- och medelklassen har gemensamt med överklassen (kapitalet) är att de i regel har svenskklingande förnamn som är enkla för etniska svenskar att uttala. Ur den aspekten står invandrarna, speciellt de som kommer från utomeuropeiska länder, utanför eftersom de i regel har namn som är vanliga där de har sina rötter. Genom denna *symbolisering av enighet* *enhetliggör* sig arbetar- och medelklassen med överklassen, istället för att förena sig med invandrarna som de socialt och ekonomisk har mer gemensamt med.

Ett annat sätt detta uppnås genom är det svenska språket. I Sverige pratar infödda svenskar visserligen olika dialekter men de klassas alla som korrekt svenska. De flesta invandrare talar med brytning vilket gör dem annorlunda. Även genom talet *enhetliggör* sig alltså arbetar- och medelklassen med överklassen.

Det arbetar- och medelklassen har gemensamt med överklassen är alltså historiska och kulturella fenomen. Med invandrarna har de nutida, ekonomiska och sociala likheter som av ovanstående orsaker ofta glöms bort och/eller förnekas.

I inslaget betecknas de etniska svenskarna som en grupp, de blir ett ”vi”, medan invandrarna betecknas som ”dom”. På detta sätt *enhetliggörs* de två grupperna, var och en på sitt håll (svensk arbetar- och medelklass med kapitalet). Det intressanta är att både invandrare och etniska svenskar pratar i termer av ”vi” och ”dom”. Invandrare är alltså själva med och

reproducerar rådande strukturella förhållanden. I inslaget framställs rasism som ett fenomen som bara finns och inte som socialt och historiskt betingat.

I inslaget framställs AMS (som av regeringen beskylls för att ha diskriminerat Azam Forsberg) och Integrationsverket som syndabockarna. De har fått sina uppdrag av regeringen – uppdrag som de inte har lyckats fullfölja. Dessutom framställs Integrationsverket som en dyr och misslyckad instans som regeringen lagt för många och diffusa uppgifter på, medan det ju faktiskt är regeringen som har det slutgiltiga ansvaret. Istället för att beskriva detta borde Ingrid Haglund i inslaget ha försökt visa på strukturerna i samhället, att kapitalet medvetet försöker hålla människor utanför arbetsmarknaden för att ha dessa som en arbetskraftsreserv. Nu får istället AMS och främst Integrationsverket bli gemensamma fiender. Det är alltså *bortstötande av den andre*.

I inslaget använder sig Ingrid Haglund av metaforerna ”solklart beslut” och ”svidande kritik”. ”Solklart beslut” används om regeringsbeslutet angående att Azam Forsberg hade blivit diskriminerad och att han skulle få jobbet istället för den som hade fått det eftersom hans meriter var bättre. ”Svidande kritik” används om Riksrevisionens uttalande om Integrationsverket. Båda uttrycken ger intrycket av att instanserna (AMS och Integrationsverket) har begått sådana fel som verkligen inte borde ha begåtts och att felen i princip begicks med flit. Alltså, AMS ville diskriminera Azam Forsberg och Integrationsverket vill inte integrera invandrare. På så sätt förstärks alltså den kritiska inställning publiken får mot dessa instanser och den verkliga syndabocken, kapitalet, glöms ännu mera bort eftersom publiken redan har två måltavlor för sin ilska.

En kulturs sätt att förstå sig på något kallas *myt*, det är alltså en konstruerad kedja av begrepp, en överenskommelse i en kultur. I detta inslag *naturaliserar* myten raser, det är alltså självklar att dela upp Sveriges befolkning i ”svenskar” och ”invandrare”.

I inslaget får motparten, alltså det som framställs som motparten, Integrationsverket komma till tals. Det handlar om en typ av *vaccinering* för att förstärka tesen att det verkligen förekommer diskriminering i stor skala på arbetsmarknaden.

I slutet av inslaget visar det sig att alla tre invandrarna i inslaget har jobb. Azam Forsberg har efter överklagande fått jobb på AMS som motsvarade hans kompetens, Tara Twana vikarierar som lärare och Kazim Yildiz har köpt en taxi. Ingen av dem kan alltså inte räknas in i arbetskraftsreserven längre.

Taxichaufför klassas idag inte som ett särskilt högattraktivt arbete och det är vanligt att invandrare arbetar som taxichaufförer. Lärare är däremot ett jobb med relativt hög status och gymnasielärarna har i regel högskolepoäng i det ämne de undervisar i. Det sägs dock inte för vilka åldergrupper eller i vilka ämnen Tara Twana undervisar, men det är inte omöjligt att det ligger inom samma område som hennes högskoleutbildning. Vad som står klart är att alla tre arbetar. Azam Forsberg fick visserligen jobbet efter att han hade överklagat, men de andra två har således tagit sig in på den svenska arbetsmarknaden helt av egen kraft (inget ont sagt om Azam Forsberg för det). Det diskrimineras alltså bara inom vissa yrken och branscher, eller? Denna fråga tas över huvud taget inte upp.

Inslaget är uppbyggt kring motsättningarna mellan de som *äger produktionsmedlen* och de som blir *utnyttjade* av kapitalet. Även de som står utanför arbetsmarknaden blir utnyttjade eftersom de ingår i kapitalets arbetskraftsreserv och alltså har funktionen att hålla lönerna nere. *Vi är samhället som får jobb* medan *dom* är *individer* som står utanför samhället och inte passar in och således *inte får jobb*.

Inslaget är gjort för kulturen till vänster i strukturen, *vi* och *ägarna av produktionsmedlen*, men det primärt handlar om dem till höger, *dom* och *de utnyttjade*. Således kan vi urskilja följande binära motsatsförhållanden:

Svenskar – Invandrare

Vi – Dom

Samhälle – Individ

Kultiverad – Primitiv

Får jobb – Får ej jobb

Äger produktionsmedlen – Utnyttjad

8.3.2 Slutsats ”Bortom de vackra orden”

Något som är bra med inslaget, ur en journalistik synvinkel, är att Ingrid Haglund inte försöker få några historiska och sociala kreationer att framstå som naturliga och hon spräcker tesen att invandrare bara stjälper det svenska samhället. Hon visar på tre invandrare som har hög utbildning och som är välintegrerade i samhället. Samtidigt utgår hon från att det *är* deras bakgrund som har gjort att de har svårt att få jobb inom sina sektorer och alltså utgår hon från de rådande strukturella förhållandena utan att reflektera över andra möjligheter. Hon *exnominerar* alltså att kapitalet vill ha en arbetskraftsreserv och etniska svenskar accepterar

att kapitalet håller invandrarna på botten av samhället för att de vill ha jobben som ligger pinnhålén över de lägst betalda jobben.

Anledningen till att den etniskt svenska arbetar- och medelklassen inte gör uppror och ifrågasätter kapitalet är att kapitalet får dem att känna mer gemenskap med kapitalet än med invandrarna, trots att vissa i arbetar- och medelklassen står invandrarna socialt och ekonomiskt närmare än de står kapitalet. Det accepteras alltså att kapitalet håller invandrarna på botten av samhället för att den svenska arbetar- och medelklassen vill ha jobben som ligger pinnhålén över de lägst betalda jobben eftersom de då känner sig lyckade i förhållande till invandrarna och då inte tänker på hur mycket sämre de har det i förhållande till kapitalet. Det är, som vi skrev tidigare, ideologi i arbete, och det är på grund av det som kapitalet kan fortsätta att utnyttja alla andra. Det är helt enkelt ingen som riktigt förstår vilka orättvisor som finns. De sociala klyftor som finns anses vara självförvållade utan att någon kan se den verkliga orsaken till dem.

I det här inslaget är det, precis som i de andra två, mycket som undanhålls. Publiken får inte veta hur vissa saker förhåller sig, utan dessa saker tystas ned för att de inte följer reporterns tes. Så var det även i ”Stadsmissionens lägenheter”. En annan likhet är att det finns en röd tråd: anledningen till att de inte får jobb är för att de är invandrare. Det som stämmer överens med den tesen får vara med i inslaget. Allt annat lämnas utanför eller följs inte upp.

En av sakerna som inte nämns i inslaget är den undermedvetna rasismen som inte tas upp till diskussion. Hur ska vi kunna komma till insikt med hur vi ska lösa en sådan fruktansvärd undermedveten inställning om vi inte ens kan prata om den? När Integrationsminister Mona Sahlin i inslaget säger att diskrimineringen beror på strukturer i samhället låter Ingrid Haglund bli att följa upp det. Är det för att hon själv inte tänker i den banan, förstår hon inte vad hon gör eller är det väl genomtänkt att ta upp den aspekten utan att förklara den vidare?

Trots att Ingrid Haglund inte framställer rasism som något naturligt och tidlöst går hon inte alls in på det grundläggande problemet med kapitalets behov av en arbetskraftsreserv för att hålla lönerna nere. Därför drar vi slutsatsen att även detta inslag reproducerar rådande strukturella förhållanden istället för att lyfta fram och ifrågasätta dem.

8.4 Sammanfattning av den empiriska analysen

Som framgår av de tre analyserna så befäster de tre inslagen de rådande strukturella förhållandena. I samtliga inslagen exnomineras det att det svenska samhället, som styrs av kapitalet, låter det som beskrivs i inslagen ske. Hemlöshetsfrågan debatteras inte men att cheferna fuskar till sig förmåner anses vara hetstoff, sjukskrivningarna får en mer komplex och analyserande beskrivning men det verkliga problemet, att kapitalet sliter ut de anställda och att människor knuffas ut ur samhället på grund av kapitalets behov av en stor arbetskraftsreserv, går tittarna helt förbi. Resultatet blir således att synliga felaktigheter i samhället blir ännu synligare och kommer allmänheten till del, men det ändrar inte på de verkliga maktförhållandena och någon samhällsförbättring är det således inte tal om.

Inga av ovanstående problem är lätta att se men vilka ska hjälpa människor att förstå hur samhället ser ut och varför de har det som de har det om inte journalisterna tar sitt demokratiska ansvar? Att säga att det är journalisternas fel att det inte sker någon förändring vore att gå för långt, men journalisterna är en av de få yrkesgrupper som faktiskt har möjlighet att nå ut till en stor skara människor. Så länge grävande journalister bara ägnar sig åt att granska individer (maktmissbruk) och olika företag/organisationer ändras inte samhället eftersom man då endast belyser en av många konsekvenser av kapitalets styre istället för att fokusera på orsaken.

Det är naturligtvis bra att journalister granskar och försöker gräva djupare i missförhållanden i samhället, men genom att endast granska individer och bara belysa ämnen som kan ge en ”bra story” tas fokus bort från samhällsstrukturerna. I själva verket kan samhällsprogram i sig själva fungera som vaccinering eftersom de får samhället att verka tolerant medan de egentligen bara befäster rådande strukturella förhållanden.¹⁷² Om så är fallet med Uppdrag granskning och andra samhällsprogram i Sverige har vi i det här landet ett stort problem av demokratisk karaktär.

I vår undersökning har vi kommit fram till att Uppdrag granskning i alla tre fallen med symbolkonstruktioner har misslyckats med att belysa de dolda maktförhållandena. Istället har reportrarna tagit upp socialt godtagbara frågor med synliga maktförhållanden.

I ”Kommunikationsteorier” presenterar John Fiske en term som är lånad från freudiansk drömteori: förskjutning. Med det menas att när ett problem trängs bort eller undertrycks,

¹⁷² Ross 1994, s. 40

antingen psykologiskt eller ideologiskt, så kan den oro det problemet väcker bara få uttryck genom att förskjutas till en legitim, socialt godtagbar fråga.¹⁷³

Vi menar således att samtliga tre inslag förskjuter, enligt Fiskes term, de dolda maktförhållandena till godtagbara frågor.

Uppdrag granskningens reportrar Janne Josefsson, Kirsi Vanttaja och Ingrid Haglund tar alla tre endast upp *hur det är idag*. De ställer aldrig frågorna *hur vi kunde ha det istället* eller *vad det beror på att det är som det är*. Inga alternativ till det som beskrivs kommer alltså fram (utom att Stadsmissionens chefer givetvis kunde ha valt att inte ta sig förmåner och att den svenska arbetsmarknaden kunde ha varit lika för alla) och det är så klart ett stort problem eftersom det abstrakta är svårt för människor att föreställa sig. I slutänden leder det till att en annan verklighet än den man själv lever i anses omöjlig eftersom man aldrig ens fått den beskriven för sig. Då är det svårt att kräva någon ändring i samhället eftersom man inte vet hur denna ändring ska eller kan se ut.

Vad vi alltså kan konstatera, både genom att analysera de tre inlagen och genom att se oss omkring i vår omgivning, är att vi i Sverige lever i ett samhälle som har kommit långt både vad gäller demokrati och yttrandefrihet, men trots det kan vi inte ta upp en så grundläggande fråga som varför vi har det som vi har det.

¹⁷³ Fiske 2000, s. 238

9. Diskussion

Vi inleder diskussionsavsnittet med att återge de frågeställningar som vi i uppsatsen avsett att besvara:

- Vilka möjligheter och begränsningar har journalistik i allmänhet och grävande journalistik i synnerhet att fullfölja sitt uppdrag?
- Har den grävande journalistiken större möjligheter än vardaglig nyhetsjournalistik att försörja oss med verktyg för att bli bättre medborgare med aktiva val i ett demokratiskt samhälle?
- Om svaret på den andra frågan är ja, utnyttjar den i så fall sina möjligheter?

9.1 Den vardagliga journalistikens möjligheter och begränsningar

Som vi i inledningen skrev så finns det idag ett större medieutbud än någonsin förr. Som journalist har man alltså all möjlighet i världen att få publicera sina artiklar och inslag. Men att kunna följa det journalistiska uppdraget då? Är det lika enkelt? Tyvärr inte. Som vi har konstaterat i tidigare kapitel så har journalistiken ett uppdrag som inte är genomförbart i praktiken. Det journalistiska idealet med dess objektivitetsideal, att spegla verkligheten och att berätta hur saker och ting verkligen förhåller sig, är något som inte är genomförbart i verkligheten. Både kritisk teoribildning och journalistiken i praktiken talar emot det normativa synsättet och idealet. De redaktionella faktorer som talar emot är att medieföretagen idag allt mer liknar vanliga företag med vinstintressen, istället för att drivas av en publicistisk idé. Även de konfliktteoretiska teorierna talar emot att journalisterna kan fullfölja sitt uppdrag eftersom journalister till stor del reproducerar den ideologi och kultur de lever i. Men ändå lever idealet kvar, till exempel genom den utbredda spegelmetaforen. Orsaken kan vara, som vi tidigare har nämnt, att denna så inflytelserika samhällsinstitution är beroende av exempelvis spegelmetaforen för sin legitimitet. Men hur har den lyckats behålla sin status trots att den inte lever upp till vad den ser ut att vara? Det är inga enkla frågor och sannerligen finns det inga enkla svar heller.

Inom journalistikåren är det fortfarande många som anser att det ofta handlar om ”ett rakt jobb” och att ”det sitter i väggarna” när nyhetsvärdering kommer på tal. Samtidigt kan man nog säga att allt fler journalister börjar inse att de faktiskt är med och skapar och kodar vissa händelser och skeenden i samhället.

Men hur är det med läsarna/tittarna/lyssnarna då? Hur medvetna är de om vad som föregår bakom stängda dörrar? De flesta är troligtvis mycket omedvetna om den process som leder fram till det material som presenteras i medierna.

Vi anser dock att medborgarna i ett demokratiskt samhälle ska ha rätt till kunskap och inblick i skillnaden mellan det journalistiska idealet och vad som sker i praktiken så att de själva kan bedöma och värdera det medieutbud de dagligen tar del av.

Frågan man kan ställa sig utifrån det resonemanget är vad det i slutändan skulle resultera i om journalistiken inte kunde legitimera sin verksamhet med det journalistiska idealet. Hur skulle misstroheten visa sig? Skulle färre konsumera den ”seriösa” journalistiken?

Innan vi började med c-uppsatsen hade vi inte någon som helst aning om vad begreppet ”strukturella förhållanden” betydde. Men hur är det med människor i allmänhet? Vi kan bara tala utifrån våra egna erfarenheter men vi uppfattar det inte som att människor i vår omgivning är bekanta med begreppet eller vet vad det betyder. Vems ansvar är det att informera och upplysa befolkningen hur den dolda makten arbetar i samhället? Ska riksdagen/regeringen göra det eller är det enbart mediernas uppgift? Om Sveriges befolkning blev medveten om alla de strukturer som finns i samhället och den reproduktion av den dominerande ideologin som dagligen äger rum i press, radio och tv, skulle inte det öppna ögonen på den? Och i så fall, skulle det intressera den? Att försöka se utanför de strukturella förhållandena och den egna ideologin är mycket svårt, för att inte säga omöjligt, eller som Althusser en gång sa: ”Det finns inte något medvetande bortom ideologin”.¹⁷⁴ Och om det är möjligt är frågan om publiken verkligen skulle ha tid och lust att förstå sig på fenomenet. Vad skulle hända om arbetar- och medelklassen (ur ett marxistiskt perspektiv), blev medvetna om hur förtryckta de egentligen är av kapitalet? Förhoppningsvis skulle de då tänka mer på hur de själva är med och reproducerar de förhållanden som ger dem en underordnad ställning. Risker finns dock att denna medvetenhet skulle leda till någon slags förtvivlan, för det är jobbigt att inse att man inte kommer att få det bättre om man inte anstränger sig för att ändra på de samhällsliga förhållandena och det är jobbigt att inse att man faktiskt *kan* påverka, kanske inte ensam men i grupp. Risker finns att de som blir medvetna om hur det verkligen förhåller sig skulle ge upp, ty att kämpa för någonting som inte ger snabba och konkreta resultat, det är svårt att motivera sig själv till. Så kanske, men bara kanske, skulle denna

¹⁷⁴ <http://www.leevilehto.net/default.asp?a=6&b=2&c=12>, Verifierad: 2005-06-01

medvetenhet inte leda någonstans alls, men kanske, och det hoppas vi, skulle en ökad medvetenhet kunna förändra allt.

9.2 Den grävande journalistikens möjligheter och begränsningar

Grävande journalistik har bättre förutsättningar än vardaglig journalistik att kunna utreda, förklara och gå till botten med de strukturella förhållandena. De som arbetar med grävande journalistik har helt andra möjligheter att själva undersöka och ta ställning till sanningshalten och relevansen i olika uppgifter. Till skillnad från den vardagliga journalistiken har den grävande journalistiken också betydligt mer resurser, både sett till pengar och tid. Det är få förunnat att, som för journalisterna på Uppdrag granskning, kunna arbeta med ett inslag under flera veckor för att sedan inse att det inte håller.

Att kunna lägga ned flera månader på ett inslag borde betyda att det finns tid till att belysa de strukturella förhållandena i samhället och att kunna göra det överskådligt för sin publik. Men som vi i slutsatsen i undersökningen har konstaterat så reproducerar även den grävande journalistiken rådande strukturella förhållanden och genom konstruktion maskeras de också.

Varför försöker inte den grävande journalistiken nominera de rådande strukturella förhållandena och kapitalets dolda makt? Eller försöker den göra det och misslyckas totalt? En av anledningarna till att den inte gör det kan vara att den grävande journalistiken idag har fått en stämpel av att den ska chockera och med dramatiska stilgrepp nominera maktmissbruket i samhället. Visst kan vi säga att den grävande journalistiken faktiskt berättar om maktmissbrukare, men endast om de synliga förhållandena, medan de sociala och ekonomiska förhållandena får framstå som naturliga. Genom symbolkonstruktioner hjälper den grävande journalistiken till att maskera de rådande strukturella förhållandena. Kanske är det så att de strukturella förhållandena, om de ens uppmärksammas och talas om på redaktioner, anses vara för tråkiga och locka för få tittare för att kunna/få behandlas. För som vi tidigare har konstaterat så är SVT (och Uppdrag granskning) beroende av tittarsiffror, trots att det är Public service. I kampen mot de kommersiella kanalerna kan vi förstå att man måste ta hjälp av vissa medel för att kunna konkurrera, men kanske gör man det på helt fel sätt. Kanske är det så att de dolda maktförhållandena skulle göra den seriösa journalistiken allt mer intressant för fler människor. Kanske vore det smartare att försöka lyfta fram andra frågor, exempelvis gällande ideologiproduktionen, istället för att försöka härma och efterlikna dåliga såpor.

Förutom att den grävande journalistiken reproducerar de rådande strukturella förhållanden i samhället idag så kunde vi i vår undersökning även konstatera att den i hög grad använder sig av formgrepp, så som bland annat tillspetsning, förenkling, polarisering, intensifiering, konkretisering och personifiering. Den grävande journalistiken beskrivs ofta med ord som avslöja, blottlägga, demaskera, tränga igenom, uppenbara och skimra dimridåer.¹⁷⁵

Man låter alltså tittarna/läsarna/lyssnarna tro att de grävande journalisterna verkligen belyser världen ”så som den är” och det hindrar andra tolkningar av verkligheten. Man undanhåller också vissa av de uttalanden eller fakta som inte stödjer den tes man har. Istället för att ”berätta som det är egentligen” känns det mer som att Uppdrag granskningens reportrar driver sina teser rakt igenom, allt för att få en så intressant vinkel och så mycket dramatik som möjligt.

Det ”sunda förnuftet” som finns inom den ideologin man lever i och hjälper till att upprätthålla är något som sällan eller aldrig ifrågasätts av Uppdrag granskning. Istället tas det som självklart, mest troligt för att journalisterna är för okunniga i frågan eller förtryckta av sina arbetsgivare (kapitalet).

9.3 Utnyttjar den grävande journalistiken sina möjligheter?

Mediernas huvuduppgift är som vi i kapitel två beskrev att förstärka och fördjupa den svenska demokratin. Men är det så att den grävande journalistiken verkligen ger medborgarna bättre verktyg för att aktivt kunna ta sitt ansvar?

På den frågan är svaret både ja och nej. Ja i den meningen att den grävande journalistiken i motsats till den vardagliga är bättre på att granska makthavare. Att informera, kommentera och främja gruppkommunikation vill vi inte ge sken av att kunna ta ställning till eftersom vi inte undersökt dessa fenomen. Något vi dock vill påstå är att den grävande journalistiken ofta undersöker ett område mer noggrant och att fler får komma till tals i samma fråga. Men kan man då verkligen säga att den grävande journalistiken ger oss bättre verktyg? Nej. Vi är fortfarande fångade i strukturer som gör det omöjligt för oss att veta vad vi själva vill och vad vi är inkorporerade till att tycka. För att kunna bli medborgare med aktiva val måste vi ha tillgång till rapportering som försöker demaskera de dolda maktförhållandena i samhället.

Vi vill även framhäva de positiva sidorna av den grävande journalistiken som vi har stött på. Det handlar bland annat om att den grävande journalistiken inte lika passivt som den

¹⁷⁵ Nygren 2003:A, s. 19

vardagliga journalistiken förmedlar den synliga maktens budskap, att den inte är lika benägen att koncentrera sig till två motsatta källor och att den faktiskt vågar ta i tu med det synliga maktmissbruket. Utan att överdriva skulle man kunna påstå att den vardagliga journalistiken har mycket att hämta från den grävande, om man ser det ur en rent journalistisk synvinkel. Om man istället tittar på den ur ett ideologikritiskt perspektiv vill vi påstå att den grävande journalistiken, i liknande skala som den vardagliga journalistiken, reproducerar rådande strukturella förhållanden och maskerar maktförhållanden.

Men hur ska man då som journalist agera för att ta vara på sina möjligheter?

Att arbeta som en grävande reporter måste upphöra att vara synonymt med dramatik, att driva sin tes och att reproducera de strukturer som finns i samhället. När man för första gången kommer in på en arbetsplats som arbetar med daglig nyhetsjournalistik förstår vi att det är svårt, för att inte säga omöjligt, att ”gå emot” resten av redaktionen och framförallt ledningen. Men även om man inte kan ändra alla andra så bör man själv försöka göra det bästa av situationen, i den skala man har möjlighet till. Bland annat kan man i sina artiklar upplysa läsarna att det man skriver inte bör ses som den enda verklighetsskildringen, utan att det finns många fler bilder av verkligheten och att om någon annan beskrivit den så hade vissa representationer kommit till uttryck genom andra sätt. Journalistik handlar om att välja och välja bort och kanske främst om det sistnämnda. Det är också något som allmänheten måste införstås i.

Kapitalets makt över invandrare, de sjuka eller hemlösa är något som inte ifrågasatts i de inslag vi har analyserat. Vi menar dock att någon måste kunna, och våga, öppna ögonen på mediekonsumenterna. Innan man kan göra det måste man dock öppna ögonen på sig själv. Vi menar inte att man i varje artikel eller inslag ska nominera de djupgående strukturer som finns under alla samhällsproblem eftersom det mest troliga är att det skulle leda till att allt färre skulle orka konsumera ”seriös” media och det är ju är raka motsatsen till vad vi vill! Vi menar däremot att man inom olika program och genrer ibland måste anstränga sig för att åtminstone *försöka* nominera de djupgående strukturerna i samhället.

Att göra uppror mot kapitalet, bland annat tidningsägarna, är givetvis inte en lätt uppgift att ta sig an. Dock kommer kapitalets förtryck av arbetar- och medelklassen aldrig att minska om inte problemet nomineras och tas upp som ett acceptabelt samtalsämne i medierna. Med medias genomslagskraft idag skulle vi vilja påstå att det är journalisterna som har den största möjligheten att lyckas.

9.4 Fortsatt forskning

Vi vill här lyfta fram några förslag på hur man kan gå vidare med studier vars syften påminner om vårt. En intressant vinkel handlar om hur den grävande journalistiken framställs genom tv-mediet. Flera gånger när vi har tittat igenom programmen har vi blivit väldigt irriterade på de bildliga formgrepp som den grävande journalistiken använder sig av för att ytterligare förstärka sina teser, till exempel kan det handla om musikval, kameravinklar och klippbilder. Att jämföra den vardagliga och den grävande journalistiken i tv-mediet med ett sådant utgångsläge skulle kunna vara ett uppslag till en annan uppsats.

Något som vi inte heller undersökt är vilka ämnen som den grävande journalistiken tar upp. Hur väljer man ämnen, vilka är de populäraste och vilka ratas redan vid en första anblicken? Vilka är alltså de legitima, socialt godtagbara frågorna? Det är ytterligare ett uppslag till en uppsats.

En svår, men väldigt intressant fråga, är varför grävande journalister, med de goda förutsättningar en del av dem faktiskt har, inte beskriver samhällsproblemen mer djupgående. Resultat av en sådan, väl genomförd, studie skulle vara mycket intressant iallafall för människor inom mediebranschen.

Undersökningarna kring den grävande journalistiken är ännu fåtaliga. Någon bok, rapport eller dylikt som behandlar den grävande journalisten ur en ideologikritisk synvinkel har vi inte hittat över huvud taget. Då den grävande journalistiken av många idag anses ha en högre status än den vardagliga journalistiken anser vi det vara ett mycket relevant och viktigt område att utforska och gräva vidare i.

10. Slutsats

Således kan vi konstatera att den grävande journalistiken har större och bättre möjligheter än den vardagliga journalistiken att på djupet granska samhället. Tyvärr har vår undersökning visat att den grävande journalistiken inte tar vara på sina möjligheter, vi kan dock inte svara på i vilken utsträckning. Klart står ändå att dess möjligheter är betydligt större än vad den i praktiken lyckas med. Frågan är då varför den inte lyckas. Den frågan kan vi inte heller besvara.

Vad vi däremot kan konstatera är att kapitalet även genom den grävande journalistiken får hjälp att upprätthålla hegemonin, eftersom de grävande journalisterna, precis som de ”vanliga” journalisterna, inte nominerar de dolda maktförhållanden i samhället. Det ”sunda förnuftet” är alltså inte något som ifrågasätts eller tas upp till ytan ens i den grävande journalistiken. Istället bekräftas och förstärks den dominerande ideologins synsätt och komplicerade frågor presenteras som legitima, socialt godtagbara frågor.

Som vi skrev tidigare så är journalisterna en av få yrkesgrupper som har privilegiet att kunna nå ut till människor i stor skala. Således är journalisterna några av ytterst få som på betald arbetstid faktiskt *kan* öppna människors ögon så att de får reda på varför de har det som de har det. Den största frågan är alltså inte *om* journalisterna kommer att sluta springa maktens ärenden och upphöra med att reproducera rådande strukturella förhållanden – den största frågan är hur länge journalisterna, med möjligheten inom räckhåll, vågar och orkar låta bli.

11. Referenser

Böcker:

- Amnestål, P. m fl. (2002) *Så arbetar en journalist*. Liber AB, Stockholm.
- Arvidsson, P. (2000) "Måste vi läsa metod?". Ur: Jarlbro, G. Vilken metod är bäst – ingen eller alla? Metodtillämning i medie- och kommunikationsvetenskap. Studentlitteratur, Lund
- Asp, K. (1986) *Mäktiga massmedier*. Förlaget Akademilitteratur AB, Stockholm.
- Berglez, P. (2000) *Kritisk diskursanalys*. Ur: Ekström, M & Larsson, L. (red) Metoder i kommunikationsvetenskap. Studentlitteratur, Lund.
- Ekecrantz, J. & Olsson, T. (1990) *Mellan makt och marknad: en studie av nyhetsjournalistiken*. Maktutredningen, Uppsala.
- Ekström, M & Nohrstedt, S A. (1996) *Journalistikens etiska problem*. Rabén Prisma, Örebro.
- Engblom, L-A. (2001) *Varför professionalisering?* Ur: Agneta Lindblom Hultén. (red) Journalisternas bok. Svenska Journalistförbundet, Stockholm.
- Fiske, J. (1990) *Kommunikationsteorier. En introduktion*. Wahlström & Widstrand, Uppsala.
- Hall, S. (1981) *The white of their eyes. Racist Ideologies and the Media*. Ur: Bridges, G. & Brunt, R. Silver Linings Some Strategies for the Eighties. Lawrence and Wishart, London.
- Hultén, L J. (1996) *Journalistikens villkor*. Natur och Kultur, Borås.
- Josefsson, D. (2002) *Den stora myten om journalisten*. Ur: Josefsson, D. (red) Välkommen till Dramafabriken. En avslöjande granskning av nyhetsindustrin. Ordfront förlag, Stockholm.
- Löwenberg, A.(1995) *Undersökande journalistik*. Ordfronts förlag, Stockholm.
- Nerman, B. (1997) *Den offentliga lögnen*. Atlas, Uddevalla.
- Nord, L. & Strömbäck, J. (2004) *Journalistik, medier och demokrati*. Ur: Nord, L. & Strömbäck, J. (red) Medierna och demokratin. Studentlitteratur, Lund.
- Nygren, G. (2004) *Lokaljournalistiken och den lokala demokratin*. Ur: Nord, L. & Strömbäck, J. (red) Medierna och demokratin. Studentlitteratur, Lund
- Ross, S. (1994) *Ideologi och medieforskning*. Ur: Carlsson, U. (red m fl.) Kommunikationens korsningar. Möten mellan olika traditioner och perspektiv i medieforskningen. Nordicom-Sverige, Göteborg.
- Strömbäck, J. (2004) *Makt och Medier*. Studentlitteratur, Lund.
- Svenning, C. (2003) *Metodboken – samhällsvetenskaplig metod och metodutveckling, Klassiska och nya metoder i informationsamhället, Källkritik på Internet*. Conny Svenning och Lorentz Förlag, Eslöv.

Thompson, J B. (1992) *Ideology and Modern Culture*. Polity Press, Cambridge.

Thurén, T. (1986) *Vinklad verklighet*. Esselte Studium AB, Stockholm.

Thurén, T. (1988) *Problem i den journalistiska etiken*. Ur: Ulla Carlsson (red) *Forskning om journalistik*. Nordicom-Sverige, Göteborg.

Thurén, T. (1997) *Public service förr och nu*. Ur: Fichtelius, E (red m fl.) *Public service i praktiken*. Sveriges Radios förlag, Uppsala

Wadbring, I. (2004) *Nyhetsjournalistikens ekonomiska villkor*. Ur: Nord, L. & Strömbäck, J. (red) *Medierna och demokratin*. Studentlitteratur, Lund.

Winther Jørgensen, M. & Phillips, L. (2000) *Diskursanalys som teori och metod*. Studentlitteratur, Lund.

Rapporter:

Deurell, M. (1997) *Finns den kritiska journalistiken?* Institutionen för medier och kommunikation, Umeå Universitet, Umeå.

Lidström, K. (1996) *Undersökande journalistik – utveckling och villkor på Arbetarbladet i Gävle*. Högskolan Gävle – Sandviken.

Lindblom Hulthén, A. (2000) *Journalistikens spelplan*. Svenska Journalistförbundet, Stockholm.

Ljuslinder, K. (2002) *På nära håll är ingen normal – Handikappdiskurser i Sveriges Television 1956-2000*, Umeå universitet, Umeå.

Nygren, G. (2003:A) *Belönad granskning. Kommunalt grävande belönat med Guldspade 1991-2001*. Ur: Studier i Politisk Kommunikation nr 3 2003. Demokratiinstitutet, Sundsvall.

Nygren, G. (2003:B) *Granskning med förhinder. Lokaltidningarnas granskning i fyra kommuner*. Ur: Studier i Politisk kommunikation nr 4 2003. Demokratiinstitutet, Sundsvall.

Strömbäck, J. (2003) *Medierna som fjärde statsmakt – en studie av innebörden av begreppet granskande journalistik*. Ur: Studier i Politisk Kommunikation nr 1 2003. Demokratiinstitutet, Sundsvall.

(2001) *Spelregler för press, tv och radio*. Pressens Samarbetsnämnd, Stockholm.

Sändningstillstånd för Sveriges Television AB, Kulturdepartementet, 2001-12-20

Internet:

<http://fib.se/IB>, Verifierad: 2005-06-01

<http://hem.passagen.se/guillou>, Verifierad: 2005-06-01

<http://www.leevilehto.net/default.asp?a=6&b=2&c=12>, Verifierad: 2005-06-01

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=209531&i_word=ib-aff%e4ren, Verifierad:
2005-06-01

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=217556&i_word=journalistik, Verifierad:
2005-06-01

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=274269&i_word=objektivitet, Verifierad:
2005-06-01

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=286212&i_word=poststrukturalism,
Verifierad: 2005-06-01

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=303335&i_word=semiotik, Verifierad: 2005-
06-01

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=317139&i_word=strukturalism, Verifierad:
2005-06-01

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=317139&i_sect_id=317137&i_word=strukturalismen&i_h_text=1&i_rphr=strukturalismen, Verifierad: 2005-06-01

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=317139&i_sect_id=317137&i_word=strukturalism&i_history=3, Verifierad: 2005-06-01

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=335644&i_word=unders%20f6kande%20journalistik, Verifierad: 2005-06-01

http://www.ne.se/jsp/search/article.jsp?i_art_id=339794&i_word=watergate, Verifierad:
2005-06-01

<http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=2232>, Verifierad: 2005-06-01

<http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=4454>, Verifierad: 2005-06-01

<http://svt.se/svt/jsp/Crosslink.jsp?d=22584&a=399369>, Verifierad: 2005-06-01

TV:

Kanal 8. *Media åtta*, 2005- 04-17